

วิชา ภาษาบาลี

มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

รวบรวมโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นิกร ศรีราช

บาลีไวยากรณ์ เป็นตำราแสดงหลักแห่งภาษาที่ใช้พูดหรือเขียน ซึ่งนักปราชญ์จัดขึ้นไว้ เพื่อ
 กุลบุตรรู้จักและเข้าใจในการที่จะใช้ถ้อยคำให้ลงระเบียบเป็นอันเดียวกัน และไวยากรณ์ในภาษาบาลีนี้ ท่าน
 แบ่งไว้เป็น ๔ ภาค คือ :-

๑.อักษรวิธี ว่าด้วยอักษร จัดเป็น ๒ คือ สมัญญานิธาน แสดงชื่ออักษรที่เป็นสระ และพยัญชนะ
 พร้อมทั้งฐานกรณ์ สนิ ต่ออักษรที่อยู่ในคำอื่นให้เนื่องเป็นอันเดียวกัน

๒.วจีวิภาค แบ่งคำพูดออกเป็น ๖ ส่วน คือ นาม อพยยศัพท์ สมาส ตัทธิธ อาขยาต กิตก์

๓.วากยสัมพันธ์ ว่าด้วย การก และ ประพันธ์ผู้กล่าวคำพูดที่แบ่งไว้ในวจีวิภาค ให้เข้าเป็นประโยคอัน
 เดียวกัน

๔.ฉันทลักษณ์ แสดงวิธีแต่งฉันท คือคาถาที่เป็นวรรณพจน์และมาตราพจน์สมัญญานิธาน – สนิ
 อักษร

เสียงกิตติ ตัวหนังสือกิตติ ชื่อว่า อักษร อักษร แปลว่า ไม่รู้จักสิ้น และไม่เ็นของแข็ง
 อักษรในภาษาบาลีมี ๔๑ ตัว

แบ่งเป็นสระ ๘ ตัว คือ อ อา อิ อี อุ ู เอ โอ

แบ่งเป็นพยัญชนะ ๓๓ ตัว คือ

ก	ข	ค	ฌ	ง
จ	ฉ	ช	ณ	ณ
ฎ	ฏ	ฐ	ฒ	ณ
ด	ถ	ท	ธ	น
ป	ผ	พ	ภ	ม
ย	ร	ล	ว	ส
ห	ฬ	๐		

สระ

ในอักษร ๔๑ ตัวนั้น อักษรเบื้องต้น ๘ ตัว ตั้งแต่ อ ถึง โอ ชื่อ สระสระออกเสียงได้ตามลำพัง
 ตนเอง และทำพยัญชนะให้ออกเสียงได้ด้วยสระ ๘ ตัวนี้ ชื่อ นิสสัย เพราะเป็นที่อาศัยของพยัญชนะ สระ
 จัดเป็น รัสสะ ทีฆะ ครุ ลหุ วรรณะ

สระมีมาตราเบา ๓ ตัว คือ อ อิ อุ ชื่อ รัสสะ เพราะมีเสียงสั้น เช่น อติ ครุ

สระ อา อี ู เอ โอ ชื่อ ทีฆะ เพราะมีเสียงยาว เช่น ภาคี เสโ

เฉพาะ เอ โอ ถ้ามีพยัญชนะสังโยคซ้อนอยู่เบื้องหลังจัดเป็นรัสสะ เช่น เสโย โสติ

สระที่เป็นทีฆะล้วน และสระที่เป็นรัสสะมีพยัญชนะสังโยคหรือนิคคหิตอยู่เบื้องหลัง ชื่อ ครุ เพราะมี
 เสียงหนัก เช่น ภูปาโล เอสี มนุสสินโท โกเสย

สระที่เป็นรัสสะล้วน ไม่มีพยัญชนะสังโยคหรือนิคคหิตอยู่เบื้องหลัง ชื่อ ลหุ เพราะมีเสียงเบา เช่น ปติ มุนิ

สระนั้นจัดเป็น ๓ คู่ คือ

อ อา เรียก อวรรณะ

อิ อี เรียก อิวรรณะ

อุ อุ เรียก อุวรรณะ

เอ โอ เรียก สังยุตสระ เพราะผสมเสียงสระไว้ ๒ ตัว คือ อ กับ อิ ผสมกันเป็น เอ, อ กับ อุ ผสมกันเป็น โอ

พยัญชนะ

อักขระที่เหลือจากสระนั้น ๓๓ ตัว มี ก เป็นต้น มีนิคคหิตเป็นที่สุด ชื่อ พยัญชนะ

พยัญชนะ แปลว่า ทำเนื้อความให้ปรากฏ

พยัญชนะเหล่านี้ชื่อว่า นิสสิต เพราะอาศัยสระจึงออกเสียงได้ และทำเนื้อความของสระให้ปรากฏชัดขึ้น เช่น
ไอ ไอ์ อา ออกเสียงว่า “ไปไหนมา”

พยัญชนะ ๓๓ ตัวนี้ จัดเป็น ๒ พวก คือ วรรค และ อวรรค

พยัญชนะที่จัดเป็นพวกเดียวกันตามฐานกรณ์ที่เกิดเสียง ชื่อว่า วรรค มี ๒๕ ตัว คือ

ก ข ค ฌ ง ๕ ตัวนี้ เรียกว่า ก วรรค

จ ฉ ช ฌ ญ ๕ ตัวนี้ เรียกว่า จ วรรค

ฎ ฏ ท ฒ ณ ๕ ตัวนี้ เรียกว่า ฎ วรรค

ด ฒ ฑ ฐ น ๕ ตัวนี้ เรียกว่า ด วรรค

ป ผ พ ภ ม ๕ ตัวนี้ เรียกว่า ป วรรค

พยัญชนะที่ไม่เป็นพวกเดียวกัน ตามฐานกรณ์ที่เกิดเสียง ชื่อว่า อวรรค มี ๘ ตัว คือ ย ร ล ว ส ห ฬ^๐

พยัญชนะคือ^๐ ตามศาสนโฆหาร เรียกว่า นิคคหิต ส่วนในคัมภีร์ศัพทศาสตร์ เรียกว่า อนุสาร

นิคคหิต แปลว่า กตสระ หรือ กตกรณ์ (กรณ์คืออวัยวะที่ทำเสียง) เวลาเมื่อจะว่า ไม่ต้องอ้าปากเกินกว่าปกติ เหมือนว่าที่ขะ

อนุสาร แปลว่า ไปตามสระ เพราะต้องไปตามหลังรัสสระ คือ อ อิ อุ เช่น อหิ เสดตุ อากาสี

ฐานของอักขระ

ฐานที่ตั้งที่เกิดของอักขระ มี ๖ คือ กณฐุ คอ, ตาลุ เพดาน, มุทุธา ศีรษะหรือปุ่มเหงือก, ทนโต ฟัน, โอฏฐุ ริมฝีปาก, นาสิกกา จมูก

อักขระบางเหล่าเกิดในฐานเดียว บางเหล่าเกิดใน ๒ ฐาน

อักขระที่เกิดในฐานเดียว

อ อา ก ข ค ฌ ง ห ๘ ตัวนี้เกิดที่คอ เรียกว่า กณฐุชา

อิ อี จ ฉ ช ฌ ญ ย ๘ ตัวนี้เกิดที่เพดาน เรียกว่า ตาลุชา

ฎ ฏ ท ฒ ณ ร ฬ ๗ ตัวนี้เกิดที่ศีรษะ หรือปุ่มเหงือกเรียกว่า มุทุธา

ด ฒ ฑ ฐ น ล ส ๗ ตัวนี้เกิดที่ฟัน เรียกว่า ทนตชา

อุ อุ ป ผ พ ภ ม ๗ ตัวนี้เกิดที่ริมฝีปาก เรียกว่า โอฏฐุชา

^๐ (นิคคหิต) เกิดในจมูก เรียกว่า นาสิกกฐฐานชา

อักขระที่เกิดในสองฐาน

พยัญชนะที่สุตวรรค ๕ ตัว คือ ง ญ ณ น ม เกิดใน ๒ ฐาน คือ ฐานเดิมของตนและจมูก เรียกว่า สกฐฐานนาสิกกฐฐานชา

เอ เกิดใน ๒ ฐาน คือ คอและเพดาน เรียกว่า กณฐุतालु

โอ เกิดใน ๒ ฐาน คือ คอและริมฝีปาก เรียกว่า กณฐฐุโซ
 ว เกิดใน ๒ ฐาน คือ ฟันและริมฝีปาก เรียกว่า ทนโธฐฐุโซ
 ห ที่ประกอบด้วยพยัญชนะ ๘ ตัว คือ ญ ณ น ม ย ล ว ฬ เกิดที่อก เรียกว่า อรุโซ
 ถ้าไม่ได้ประกอบ เกิดในคอ ตามฐานเดิมของตน (กณฐฐุโซ)

กรณ์ของอักขระ

กรณ์เครื่องทำอักขระ มี ๔ อย่างคือ

ชีวหามขณัม ทามกลางลิ้น

ชีวโหปคัม ถัดปลายลิ้นเข้ามา

ชีวหคัม ปลายลิ้น

สภฏฐาน ฐานของตน

ทามกลางลิ้น เป็นกรณ์ของอักขระที่เป็น ตาลุชะ

ถัดปลายลิ้นเข้ามา เป็นกรณ์ของอักขระที่เป็น มุทธชะ

ปลายลิ้น เป็นกรณ์ของอักขระที่เป็น ทนตชะ

ฐานของตน เป็นกรณ์ของอักขระที่เหลือจากนี้ทั้งหมด คือ กณฐฐา โธฐฐา นาสิกฐฐานชา กับ ว และ เอ โอ

เสียงของอักขระ

มาตรา

รัสสระ มาตราเดียว ทิมสระ ๒ มาตรา สระที่มีพยัญชนะสังโยคอยู่เบื้องหลัง ๓ มาตรา พยัญชนะทุกตัว กึ่ง
 มาตรา

โฆสะ อโฆสะ

พยัญชนะที่มีเสียงก้อง เรียกว่า โฆสะ ที่มีเสียงไม่ก้อง เรียกว่า อโฆสะ

พยัญชนะที่ ๑ ที่ ๒ ในวรรคทั้ง ๕ คือ ก ข, จ ฉ, ฎ ฐ, ต ถ, ป ผ และ ส ๑๑ ตัวนี้เป็น อโฆสะ

พยัญชนะที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ ในวรรคทั้ง ๕ คือ ค ฆ ง, ฌ ช ฌ, ฑ ฒ ณ, ท ธ น, พ ภ ม และ ย ร ล ว ห
 ฬ ๒๑ ตัวนี้เป็น โฆสะ

นิคคหิต นักปราชญ์ผู้รู้ศัพทศาสตร์ประสงค์เป็น โฆสะ

ส่วนนักปราชญ์ฝ่ายศาสนาประสงค์เป็น โฆสาโฆสวิมุตติ พ้นจากโฆสะและอโฆสะ

เสียงนิกคหิตนี้ อ่านตามวิธีภาษาบาลี มีเสียงเหมือน ง สะกด อ่านตามวิธีสันสกฤต มีเสียงเหมือน ม สะกด

สิจิล ธนิต

พยัญชนะที่ถูกฐานตัวเองหย่อน ๆ ชื่อ สิจิล

พยัญชนะที่ถูกฐานของตนหนัก บั่นลือเสียงดัง ชื่อ ธนิต

พยัญชนะที่ ๑ ที่ ๓ ในวรรคทั้ง ๕ เป็น สิจิล

พยัญชนะที่ ๒ ที่ ๔ ในวรรคทั้ง ๕ เป็น ธนิต

ในคัมภีร์กัจจายนเภทแสดงไว้ว่า พยัญชนะที่สุตวรรค ๕ ตัว ก็เป็น สิจิล แต่ในคัมภีร์อื่นไม่ได้กล่าวไว้

พยัญชนะอวรรค ไม่จัดเป็นสิจิล ธนิต

เสียงของพยัญชนะ

พยัญชนะที่เป็น สิจิลอโฆสะ มีเสียงเบากว่า ทุกพยัญชนะ

พยัญชนะที่เป็น ธนิตอโฆสะ มีเสียงหนักกว่า สิจิลอโฆสะ

พยัญชนะที่เป็น สิจิลโฆสะ มีเสียงดังกว่า ธนิตอโฆสะ

พยัญชนะที่เป็น ธนิตโฆสะ มีเสียงก้องกว่า สิจิลโฆสะ

พยัญชนะสังโยค

ในพยัญชนะวรรคทั้งหลาย

พยัญชนะที่ ๑ ซ่อนหน้าพยัญชนะที่ ๑ และที่ ๒ ของตนได้ เช่น อกก, ทกข, สจจ, วจณ

พยัญชนะที่ ๓ ซ่อนหน้าพยัญชนะที่ ๓ และที่ ๔ ของตนได้ เช่น อคค, อชช, อชฌาสย

พยัญชนะที่ ๕ ซ่อนหน้าพยัญชนะของตนได้ทั้ง ๕ ตัว

(ยกเว้นแต่ตัว ง ซึ่งเป็นตัวสะกดอย่างเดียว มิได้มีสำเนียงในภาษาบาลี

ซ่อนหน้าตัวเองไม่ได้ เช่น ปกก, สงข, องค, สงฆ)

พยัญชนะอวรรค ๓ ตัว คือ ย ล ส ซ่อนหน้าตัวเองได้ เช่น อยย, อลล, อสส

พยัญชนะ ๔ ตัว คือ ย ร ล ว ถ้าอยู่หลังพยัญชนะอื่น ออกเสียงผสมกับพยัญชนะตัวหน้า เช่น ทวารานิ
ภทรานิ

ส มีสำเนียงเป็น อสุมะ ไม่มีคำเทียบในภาษาของเรา

ห ถ้าอยู่หน้าพยัญชนะอื่น ก็ทำให้สระที่อยู่ข้างหน้าตน ออกเสียงมีลมมากขึ้น เหมือนคำว่า พรหม ถ้ามี
พยัญชนะ ๘ ตัว คือ ญ ณ ฌ ม ย ล ว ห นำหน้า ห ก็มีสำเนียงเข้าผสมกับพยัญชนะนั้น เช่น มุหฺโท
เป็นต้น

พยัญชนะที่เป็น อักษรสระ คือ ย ร ล ว ส ห ห ๗ ตัวนี้มีเสียงกึ่งสระ คือ กึ่งมาตรา เพราะพยัญชนะ
เหล่านี้ บางตัวก็รวมลงในสระเดียวกันกับพยัญชนะอื่น ออกเสียงพร้อมกันได้ บางตัวแม้เป็นตัวสะกด ก็คง
ออกเสียงได้หน่วยหนึ่ง พอให้รู้ได้ว่าตัวนั้นสะกด

สนธิ

การต่อมี ๒ อย่าง คือ ต่อศัพท์ที่มีวิภัติให้เนื่องด้วยศัพท์ที่มีวิภัติ เช่น จตฺตารอ-อิม ต่อเป็น จต
ตารอเม ต่อบทสมาสย่ออักษรให้สั้นลง เช่น กต-อุปกาโร ต่อเป็น กโตปกาโร
การต่ออักษรด้วยอักษรนั้น จัดเป็น ๓ ตามความที่เป็นประธาน คือ

สรสนธิ ต่อสระ

พยัญชนะสนธิ ต่อพยัญชนะ

นิคคิตสนธิ ต่อนิคคิต

สนธิกริโยปกรณ คือ วิธีเป็นอุปการะแก่การทำสนธิ มี ๘ อย่าง ได้แก่

โลโป ลบ

อาเทโส แปลง

อาคโม ลงตัวอักษรใหม่

วิกาโร ทำให้ผิดจากของเดิม

ปกติ ปกติ

ทีโฆ ทำให้ยาว

รสฺส ทำให้สั้น

สญฺญโค ซ่อนตัว

๑. สรสนธิ

สรสนธิใช้กริโยปกรณ ๗ อย่าง คือ เว้นสญฺญโค เพราะไม่มีวิธีเกี่ยวแก่พยัญชนะ

๑.๑ โลปสรสนธิ

มี ๒ อย่าง คือ ลบสระหน้า และลบสระหลัง

สระที่สุดของศัพท์หน้า เรียกว่า สระหน้า

สระหน้าของศัพท์หลัง เรียก สระเบื้องปลาย หรือ สระหลัง

มีกฎว่า เมื่อสระทั้ง ๒ นี้ไม่มีพยัญชนะอื่นคั่นในระหว่าง ให้ลบได้ตัวหนึ่ง ถ้ามีพยัญชนะคั่น ลบไม่ได้
วิธีลบสระหน้า

๑. สระหน้าเป็นรัสสระ สระหลังเป็นทีฆะหรือมีพยัญชนะสังโยค ลบสระหน้าอย่างเดียว เช่น

ยสส-อินทริยานิ สนธิเป็น ยสสินทริยานิ,

โนหิ-เอตฺ สนธิเป็น โนเหตฺ,

สมตฺ-อายสฺมา สนธิเป็น สมตตายสฺมา

๒. สระทั้งสองเป็นรัสสระ มีรูปเสมอกัน* ลบสระหน้าแล้วทีฆะสระหลัง เช่น

ตตร-อยํ เป็น ตตรายํ

(คือเป็น อ หรือ อิ หรือ อุ ทั้งสองตัว)

๓. สระทั้งสองเป็นรัสสระ มีรูปไม่เสมอกัน ลบสระหน้าแล้วไม่ต้องทีฆะ เช่น

จตุหิ-อปาเยหิ เป็น จตุหปาเยหิ

๔. สระหน้าเป็นทีฆะ สระหลังเป็นรัสสระ ลบสระหน้าแล้วทีฆะสระหลัง เช่น

สทฺธา-อิธ เป็น สทฺธีธ

วิธีลบสระหลัง

๑. สระทั้งสอง มีรูปไม่เสมอกัน ลบสระหลัง เช่น

จตฺตาโร-อิมะ เป็น จตฺตาโรเม

กิณฺณุ-อิมะ เป็น กิณฺณุมะ

๒. นิคคหิตอยู่หน้า ลบสระหลัง เช่น

อภินฺนทฺ-อิตฺติ เป็น อภินฺนทฺนติ เป็นต้น ฯลฯ

นาม หมายถึง ชื่อ

ศัพท์ หมายถึง เสียง หรือ ตัวหนังสือ (ที่มีความหมาย ชัดเจนเป็นที่เข้าใจ)

นามศัพท์ หมายถึง เสียง หรือ ตัวหนังสือ ที่บ่งถึงชื่อ แบ่งเป็น ๓ คือ

นามนาม

คุณนาม

สัพพนาม

๑. **นามนาม** หมายถึง นามที่เป็นชื่อของคน, สัตว์, ที่, สิ่งของ แบ่งออกเป็น ๒ คือ

สาธารณนาม หมายถึง นามที่ทั่วไปแก่คน, สัตว์, สถานที่ เช่น

มนุสฺโส มนุชฺยัง, ติริจฉาโน สัตว์ติริจฉาน, นครํ เมือง เป็นต้น

อสาธารณนาม หมายถึง นามที่ไม่ทั่วไปแก่สิ่งอื่น เช่น

ทิวาธุ กุมารชื่อทิวาธุ, เอราวโณ ช้างชื่อเอราวณ, สาวตถิ เมืองชื่อสาวตถิ เป็นต้น

๒. **คุณนาม** หมายถึง นามที่แสดงลักษณะของนามนาม สำหรับหมายให้รู้ว่า นามนามนั้น ดีหรือชั่ว เป็นต้น

แบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ

ชั้นปกติ

ชั้นวิเสส

ชั้นอติวิเสส

๓. สัพพนาม หมายถึง นามที่ใช้แทนนามนามที่ออกชื่อมาแล้ว เพื่อไม่ให้ซ้ำซาก ซึ่งไม่เพราะเหตุ แบ่งเป็น ๒ คือ
ปฐิสัพพนาม

วิเสสนสัพพนาม

นามศัพท์ ๓ อย่างนี้ นามนามเป็นประธาน คุณนามและสัพพนามเป็นบริวาร

เพราะเมื่อมีนามนามแล้ว คุณนามและสัพพนามจึงมีได้ เพราะฉะนั้น นามนามจึงสำคัญที่สุด

นามศัพท์ (คือ นามนาม คุณนาม และสัพพนาม) มีส่วนประกอบสำคัญ ๓ อย่าง คือ

ลิงค์

วจนะ

วิภัติ

ลิงค์

ลิงค์ แปลว่า เพศ คือคำพูดที่บ่งเพศของนามนาม

ลิงค์แบ่งเป็น ๓ คือ

บุลึงค์ เพศชาย

อิตถิลิงค์ เพศหญิง

นปฺสกลิงค์ ไม่ใช่เพศชาย ไม่ใช่เพศหญิง

ลิงค์ของนามนาม

เป็นลิงค์เดียว คือศัพท์เดียว เป็นได้ลิงค์เดียว เช่น ปุริโส บุรุษ เป็นบุลึงค์ได้อย่างเดียว, อิตถิ หญิง เป็นอิตถิลิงค์ได้อย่างเดียว, กุลี ตระกูล เป็นนปฺสกลิงค์ได้อย่างเดียว เป็นต้น

เป็น ๒ ลิงค์ (ทวิลิงค์)

ศัพท์เดียว มีรูปอย่างเดียว เป็นได้ ๒ ลิงค์ เช่น อกฺขโร อักษร อักษระ, มโน มนํ ใจ เป็นต้น

นามนามมีมูลศัพท์อย่างเดียว เปลี่ยนสระที่สุตศัพท์เป็นเครื่องหมายให้ต่างลิงค์กัน (โดยลง อา อี อินี ปัจจัย เครื่องหมายอิตถิลิงค์) เช่น ราชา (บุ.), ราชนี (อิต), อุปาสโก (บุ), อุปาสิกา (อิต.) เป็นต้น

ลิงค์ของคุณนามและสัพพนาม

คุณนามและสัพพนามเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ (แล้วแต่นามนามที่เป็นประธาน)

ลิงค์แบ่งเป็น ๒ ลักษณะ

จัดตามกำเนิด คือ จัดลิงค์ให้ตรงตามกำเนิดเดิมของนามนั้น เช่น

ปุริโส บุรุษ กำเนิดเป็นบุลึงค์ จัดให้เป็นบุลึงค์

อิตถิ หญิง กำเนิดเป็นอิตถิลิงค์ จัดให้เป็นอิตถิลิงค์

จิตฺตํ จิต กำเนิดเป็นนปฺสกลิงค์ จัดให้เป็นนปฺสกลิงค์

จัดตามสมมุติ คือ จัดลิงค์ตามสมมุติของภาษา ไม่ตรงตามกำเนิดเดิมของนามนามนั้น เช่น

ทาโร เมีย กำเนิดเป็นอิตถิลิงค์ สมมุติให้เป็นบุลึงค์

ปเทโส ประเทศ กำเนิดเป็นนปฺสกลิงค์ สมมุติให้เป็นปฺลึงค์
 ภูมิ แผ่นดิน กำเนิดเป็นนปฺสกลิงค์ สมมุติให้เป็นอิตถิลิงค์ เป็นต้น
 วจนะ

วจนะ คือ คำพูดบอกจำนวน (ให้ทราบว่ำน้อยหรือมาก) แบ่งเป็น ๒ คือ

เอกวจนะ คำพูดสำหรับบอกชื่อของสิ่งเดียว เช่น ปุริโส ชายคนเดียว

พหุวจนะ คำพูดสำหรับบอกชื่อของมากกว่าสิ่งเดียว คือตั้งแต่ ๒ สิ่งขึ้นไป เช่น ปุริสา ชายหลายคน

วิภัตติ

วิภัตติ คือสิ่งที่ใช้แจกศัพท์ให้มีรูปต่างๆ เพื่อให้มีเนื้อความเชื่อมต่อกับคำอื่นๆ ในประโยค

วิภัตตินั้นมี ๑๔ ตัว แบ่งเป็น เอกวจนะ ๗ พหุวจนะ ๗ ดังนี้

เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา ที่ ๑	ลี โย
ทุติยา ที่ ๒	อ โย
ตติยา ที่ ๓	นา หิ
จตุตถิ ที่ ๔	ส น
ปญจมี ที่ ๕	สุมา หิ
ฉกฺขี ที่ ๖	ส น
สตุตมี ที่ ๗	สมิ สุ
(อาลปนะ	ลี โย)

นามศัพท์ เมื่อประกอบวิภัตติแล้ว ก็มีความหมายต่อเนื่องกับคำอื่นได้

คำที่เชื่อมต่อความหมายของศัพท์ เรียกว่า อายตนิบาต (ตรงกับบุพบทในภาษาไทย)

อายตนิบาต มีดังนี้

วิภัตติฝ่ายเอกวจนะ

ปฐมา อ. (อ่านว่า อันว่า)

ทุติยา ซึ่ง, สู, ยัง, ลั้น, ตลอด, กะ, เฉพาะ.

ตติยา ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้ง.

จตุตถิ แก่, เพื่อ, ต่อ.

ปญจมี แต่, จาก, กว่า, เหตุ.

ฉกฺขี แห่ง, ของ, เมื่อ.

สตุตมี ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ เหนือ, บน, ณ

อาลปนะ เน้ะ, ดูก่อน, ข้าแต่.

วิภัตติฝ่ายพหุวจนะ

อ. - ท. (อ่านว่า อันว่า....ทั้งหลาย)

ซึ่ง-ท., เฉพาะ-ท.

ด้วย-ท., ด้วยทั้ง-ท.

แก่-ท., ต่อ-ท.

แต่-ท., เหตุ-ท.

แห่ง-ท., เมื่อ-ท.

ใน-ท., บน-ท., ณ-ท.

เน้ะ-ท.,..... ข้าแต่-ท.

ปฐมาวิภัตติ และอาลปนวิภัตติ ไม่มีสำเนียงอายตนิบาต แต่ใช้คำว่า ‘อันว่า’ และ ‘แน่ะ’ ดูก่อน ข้าแต่’ แทนตามลำดับ เพื่อเป็นเครื่องสังเกตวิภัตติ

ปฐมาวิภัตติ แบ่งเป็น ๒ คือ

เป็นประธาน

เป็นประธานในประโยคที่ไม่มีกิริยาคุมพากย์ เรียกว่า ลิงคตล เช่น

มหาปญโญ อานนโท อ.พระอานนท์ ผู้มีปัญญามาก

เป็นประธานในประโยคที่มีกิริยาคุมพากย์ เรียกว่า สยกตตล เช่น

อานนโท ธมมံ เทเสติ อ.พระอานนท์ ย่อมแสดง ซึ่งธรรม

เป็นอาลปนะ คำสำหรับร้องเรียก อาลปนวิภัตติ ไม่มีวิภัตติเป็นของตนเอง แต่ยืมปฐมาวิภัตติมาใช้

การันต์

การันต์ คือ สระที่สุดแห่งศัพท์

โดยย่อมี ๖ คือ อ อา อิ อี อุ ฤ

โดยพิสดารมี ๑๓ คือ

บุลลึงค์ มีการันต์ ๕ คือ อ อิ อี อุ ฤ

อิทธิลึงค์ มีการันต์ ๕ คือ อา อิ อี อุ ฤ

นบุลลึงค์ มีการันต์ ๓ คือ อ อิ อุ

วิธีแจกนามนาม (ด้วยวิภัตติ)

วิภัตตินั้น แจกตามการันต์และลิงค์ (วิภัตติ วชนะ) ศัพท์ที่การันต์และลิงค์เหมือนกัน ให้แจกเป็นแบบเดียวกัน

เช่น บุริส อาจริย ปณทิต เป็น อ การันต์ บุลลึงค์ เช่นเดียวกัน ให้แจกตามแบบ อ การันต์ บุลลึงค์

(ในแบบ แจก บุริส ศัพท์ ให้ดูเป็นตัวอย่าง)

อุปสรรค

คือ พยางค์ที่ใช้ประกอบหน้าคำศัพท์ ทำให้ความหมายเปลี่ยนแปลงไปเกิดเป็นความหมายใหม่

จริต แปลว่าประพฤติ

เดิม อุปสรรค สุ แปลว่า ดีงาม เป็น สุจริต จะมีความหมายใหม่ว่า ประพฤติดี

เดิมอุปสรรค ทุ แปลว่า ชั่วทราม เป็น ทุจริต จะมีความหมายใหม่ว่า ประพฤติชั่ว

การเติมอุปสรรค จึงเป็นการสร้างคำใหม่โดยการนำอุปสรรคประกอบหน้าคำศัพท์ให้มีความหมายใหม่คำอุปสรรคจะใช้ตามลำพังไม่ได้ต้องใช้ประกอบคำนาม หรือคำกริยาถ้าใช้ประกอบคำนามจะทำหน้าที่เหมือนส่วนขยายกริยา คำอุปสรรคเมื่อประกอบหน้าคำศัพท์ แล้วจะมีการเปลี่ยนแปลงเสียงของคำให้สามารถอ่านคำให้ต่อเนื่องเป็นคำเดียวกัน หรืออาจเปลี่ยนแปลง รูปสระในระหว่างคำตามหลักสนธิ ก็ได้

ตัวอย่างอุปสรรคที่นำมาใช้ในภาษาไทย

๑. สุ แปลว่า ดี งาม บางครั้งเปลี่ยนรูปหรือแผลง สุ เป็น เสาว สุ โส หรือ สร เช่น สุคนธ์ (กลิ่นดี) สุพจน์ (พูดดี) สุจริยา (ประพฤติดี) สุภาสิต (กล่าวถ้อยคำดี) สุวิชา (ความรู้ดี) สุวรรณ(สิ่งงาม) หมายถึงสีทอง สุกติ (ทางดี)

สุคต (ผู้ไปดี) สุภา เสาวภา โสภา (รัตมดี) สวรรคต (ไปดีแล้ว) สรเลข (เลขดี) สุภร (ผู้เลี้ยงง่าย) สุขเมธ (ผู้มีปัญญาดี)

เสาวรส (รสดี รสอร่อย)

๒. ส (อ่านว่า สັง) แปลว่า **ร่วม พร้อม** เมื่อเป็นคำไทยจะใช้ว่า สັง สัญ สัน สัม สม เช่น สັงเกต (กำหนดพร้อม) สັงคม (การไปพร้อม) สັงคิต (การขับร้องพร้อม) สັงหรณ (ยัดไว้พร้อม) สัญชาติ (เกิดพร้อม เกิดร่วม) สัญญาณ(ความรู้พร้อม) สัญจร (ไปพร้อม) สันธาน (ภาพต่อพร้อม) สันโดษ (ความยินดีพร้อม) สัมฤทธิ์ (ความสำเร็จพร้อม) สัมภาษณ์ (พูดพร้อม) สัมผัส (การถูกต้องพร้อม) สมบูรณ์ (เต็มพร้อม) สมภพ (เกิดพร้อม)

๓. ส แปลว่า **ร่วมพร้อมด้วย** เช่น สกรรมกริยา (กริยาที่ต้องมีกรรมร่วม) สพรหมจารี (ผู้ประพฤติดพร้อมด้วยพรหมจรรย์)

๔. ฑ แปลว่า **ชั่ว ร้าย ยาก** เช่น ฑุคติ (ทางชั่ว) ฑุภาษิต (ภาษิตที่กล่าวชั่ว) ฑุจริต (ประพฤติชั่ว) ฑุศีล (ศีลชั่ว) ฑุรัถยา (ทางลำบาก) บางครั้งจะใช้ ฑุร ทร เช่น ฑุรชน ทรชน (คนชั่ว) ทรพิช (พิษร้าย)

๕. อว, โอ แปลว่า **ลง ต่ำ** เช่น อวตาร (ลงมาเกิด) อวชาตบุตร (บุตรที่เลวกว่าตระกูล) อวสาน (สิ้นสุดลง) โอวาท (พูดลง คำกล่าวสอน) โอภาส (สว่างลง แสงสว่าง ส่องแสง)

๖. อป แปลว่า **ไม่มี** ไทยมักใช้ อับ เช่น อับมงคล (ไม่มีมงคล) อับลักษณ์ (ลักษณะชั่ว) อับภาคย์ (ปราศจากโชค) อัยศ (ปราศจากยศ)

๗. อุป แปลว่า **เข้า ใกล้ รอง** เช่น อุปนัย (บรรลึง) อุปกรณ์ (เข้า ไปช่วยเหลือ) อุปนายก (รองนายก) อุปถัมภ์ (เข้าไปค้ำจุน) อุปกิเลส (เข้าไปเศร้าหมอง) อุปสัมปทา (การเข้าถึงพร้อม) อุปภูฐาน (เข้าไปตั้งไกล)

๘. อติ แปลว่า **ยิ่ง กล่า ล่วง พิเศษ** เช่น อติเทพ (เทวดายิ่งใหญ่) อติศัย (ประเสริฐ)

๙. อธิ แปลว่า **ยิ่งใหญ่** เช่น อธิการ (การกระทำยิ่ง) อธิบดี (ผู้เป็นใหญ่ยิ่ง) ไทยใช้ อธิบดี อธิราช (ราชาผู้ยิ่งใหญ่)

๑๐. อนู แปลว่า **น้อย ภายหลัง ตาม เนิื่องๆ** เช่น อนุญาต (การ รับรู้ตาม) อนุสรณ์(เครื่องระลึกตาม) อนุโลม (ยอมตาม) อนุภรรยา (ภรรยาน้อย) อนุชิต (ชนะเนืองๆ) อนุมัติ(เห็นตาม) อนุช(ผู้เกิดตามหลัง) อนุเฉท (ส่วนน้อย) อนุบาล (ตามรักษา) อนุমান (กำหนดตาม) อนุรักษ์ (ตามรักษา)

๑๑. อภิ แปลว่า **ยิ่งใหญ่ วิเศษ** เช่น อภิชาติ (เกิดดีแล้ว) อภิญา(ความรู้ยิ่ง) อภิสัทธี(ความสำเร็จยิ่งสัทธีเฉพาะ) อภิเชก (การรดน้ำที่ยิ่งใหญ่) อภินิหาร(การนำไปยิ่ง) อภิบาล (การรักษายิ่ง)

๑๒. อา แปลว่า **ทั่ว เจริญ ยิ่ง** เช่น อาร์กษ (คุ้มครองทั่ว) อาภา (สว่างทั่ว) อาการ(การกระทำทั่ว) อาจารย์ (ผู้ฟังมาหา) อาพาธ (เบียดเบียนทั่ว)

๑๓. อุ แปลว่า **ขึ้น นอก** เช่น อุโฆษ (กึกก้องทั่ว) อุัจ (ความฟุ้งชานขึ้น) อุ เปลี่ยนเป็นอุต หรืออุท ได้ เช่น อุตสาหะ (ความขยันขึ้น) อุตม อุตตม (สูงส่งยิ่ง) อุทธธรณ (การยกขึ้น)

๑๔. ปฏี หรือ ปติ (อ่านว่า ประติ) แปลว่า **เฉพาะ ตอบ ทวน กลับ** เช่น ปฏีทิน (เฉพาะวัน) ปฏีสนธิ (สืบต่อ) ปฏีเสธ (ห้ามเฉพาะ) ปฏิโลม (ทวนกลับ) ปฏียุทธ (รบต่อ) “ ปฏี” แผลงเป็น “ ปาฏี” ได้ เช่น ปาฏิบท (บทเฉพาะ) ปุติ ไทยใช้ ประติ เช่น ประติชญา (ความรู้เฉพาะ) ประติญาณ (ความรู้เฉพาะ) ประติมุข (เฉพาะหน้า)

๑๕. ปริ แปลว่า **รอบ ทัว** เช่น ปริมณฑล (วงรอบ) ปรินิพพาน (ดับทั่ว) ปริวรรต (หมุนรอบ) ปริมาณ (กำหนดทั่ว) ปรินายก (ผู้นำไปรอบ) ปริยาสา (เป็นไปรอบ) ปริโยสาน (ที่สุดโดยรอบ) คำว่า ปริ อ่านว่า ปะ- ริ บางคำไทยใช้เป็น บริ (อ่านว่าบอ- ริ) เช่น บริเวณ (โดยรอบ) บริวาร (แวดล้อมรอบ) บริจาต (สละทั่ว) บริบูรณ์ (เต็มทั่ว) “ ปริ” อาจแผลงเป็น “ ปรี” ได้ เช่น ปรีชา (ความรู้รอบ) ปรีชญา (ความรู้รอบ)

๑๖. ป, ปร แปลว่า **ทั่ว ข้างหน้า** เช่น ปกติ ปกติ (กระทำทั่ว) ปกิณกะ(เกลื่อนกล่นทั่ว) ปณต ปณต (ไหว้ทั่ว) ไทยใช้ ประณต ปณาม ปณาม (น้อมไหว้ทั่ว) ไทยใช้ ประณาม ปทีบ ปรีบ (สว่าง ทั่ว) ไทยใช้ ประทีบ

ปยุกต์ ประยุกต์ (ประกอบทั่ว) ไทยใช้ ประยุกต์ ประณิต (น้อมไปทั่วไป) ใช้ ประณิต คำว่า ปุร แปลงเป็น ประ เช่นประกาศ (กล่าวทั่ว) ประกาศิต (กล่าวทั่ว)

๑๗. วิ แปลว่า วิเศษ แจ้ง ต่าง กลับความ เช่น วิเทศ (ต่าง ประเทศ) วิลาวัณย์ (งามวิเศษ) วิริติ (กลับความ กับยินดี หมายถึงไม่ยินดี) วิมุข (กลับความกับข้างหน้าหมายถึงข้างหลัง) วิจิตร (งามวิเศษ) วิกาล (ผิดเวลา) วิชัย (ชนะวิเศษ) วิปัสสนา (ความเห็นแจ้ง)

๑๘. นิ แปลว่า เข้า ลง ออก เช่น นิमित (สร้างลง) นิพนธ์ (ผูกเข้า) นิพนธ์ (เนื่องออก) นิยม (กำหนดลง) นิเทศ (คำแสดงออก)

คำอุปสรรคที่นำมาใช้ในภาษาไทย จะนำมาใช้ตามรูปคำบาลี และสันสกฤตก็มี บางคำก็เปลี่ยน ให้เข้ากับคำ ไทย และเมื่ออยู่ในคำไทยความหมายอาจเปลี่ยนไปได้ เช่น บริษัท แปลว่า นักรบ เมื่อเป็นคำไทยหมายถึง นิติ บุคคลที่ตั้งขึ้นเพื่อนเข้าหันทัน หรือคนทั้งหลายมาประชุมกัน เป็นต้น

กิริยาอาขยาต (VERB)

อาขยาต หมายถึง ศัพท์ที่กล่าวกริยา คือความทำ, เช่น ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ พูด คิด ในอาขยาตนั้นท่านประกอบ วิภัตติ กาล บท วจนะ บุรุษ ชาติ วาจก ปัจจัย เพื่อเป็นเครื่องหมาย เนื้อความให้ชัดเจน ในอาขยาตมีเครื่องปรุงที่สำคัญมี ๓ ประการคือ

๑. ชาติ คือรากของศัพท์ ประกอบเป็นกริยาต่างๆ มี ๘ หมวด

๒. ปัจจัย คือศัพท์ที่ประกอบท้ายธาตุ ในธาตุแต่ละหมวดมีปัจจัยประจำหมวด

๓. วิภัตติ คือแจกหรือจำแนกธาตุต่างๆประกอบที่ท้ายปัจจัย เมื่อลงแล้วจะบ่งถึง กาล,บท,วจนะ บุรุษ จัดเป็น ๘ หมวด ในหมวดหนึ่ง ๆ มี ๑๒ วิภัตติ

กาล (Tenses) หมายถึง ระยะเวลาที่กริยาแสดงออกในขณะนั้น มีเครื่องหมายบอกเวลาที่เกิดขึ้น ว่าเป็นปัจจุบัน,อดีตและอนาคต ในภาษาบาลีมี ๓ กาลคือ

๑. ปัจจุบันกาล (Present Tense) แปลว่า อยู่,ย่อม,จะ

๒. อดีตกาล (Past Tense) แปลว่า แล้ว ถ้ามี อ อาคมอยู่หน้าแปลว่า ได้แล้ว

๓. อนาคตกาล (Future Tense) แปลว่า จัก ถ้ามี อ อาคมอยู่หน้าแปลว่า จักได้แล้ว

บท เป็นเหตุให้รู้บทที่เป็นเจ้าของกริยาแบ่งเป็นปรสสบท บทเพื่อผู้อื่นและอัตตโนบท บทเพื่อตน วจนะ หมายถึงคำพูดมี ๒ อย่างคือ เอกวจนะ สิ่งเดียว ,พหูวจนะ ตั้งแต่ ๒ สิ่งขึ้นไป

บุรุษ หมายถึงบุคคล สัตว์ สิ่งของ แบ่งเป็น ๓ คือ

๑. ประถมบุรุษหรือ ปฐมบุรุษ ได้แก่กริยาอาการที่เราพูดถึง ใช้แทนคนและสิ่งของที่พูดถึง ได้แก่ ศัพท์ทั้งหลายยกเว้น ตุมห และ อมห ศัพท์

๒. มัธยมบุรุษ ได้แก่กริยาอาการของคนที่เราพูดด้วย ใช้แทนคนที่เราพูดด้วย ได้แก่ ตุมห ท่าน

๓. อุตตมบุรุษ ได้แก่ ใช้แทนตัวผู้พูดเอง ได้แก่กริยาอาการของผู้พูดเองได้แก่ อมห ข้าพเจ้า หมวด วิภัตติของอาขยาต

มี ๘ หมวด คือ วัตตมานา,ปัญจมี,สัตตมี,ปโรกษา, หิยัตตนิ,อัชชัตตนิ,ภวิสสันติและกาลาติปัตติ

๑. วัตตมานาวิภัตติ แปลว่า”อยู่,ย่อม,จะ”

ปรสสบท			อัตตโนบท	
บุรุษ	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.
ป.	ติ.	อนติ.	เต.	อนเต.

ม.	ลี.	ณ.	เส.	ว.
อุ.	มิ.	ม.	เอ.	ม.

ตัวอย่าง ลก ชาติ (ได้) เมื่อลงในหมวดวิวัฒนาการ

ปรสสพท์				อดีตโนปท์	
บุรุษ	เอก.		พหู.	เอก.	พหู.
ป. (ขโน)	ลกติ.	(ขนา)	ลกนติ.	ลกเต.	ลกนเต.
ม. (ตุว)	ลกสิ.	(ตุเม)	ลกถ.	ลกเส.	ลกวุ.
อุ. (อห)	ลกามิ.	(มย)	ลกาม.	ลกเ.	ลกม.

๒. หมวดปัญจมี แปลว่า “จง, จงเกิด, ขอจง”

ปรสสพท์				อดีตโนปท์	
บุรุษ.	เอก.		พหู.	เอก.	พหู.
ป.	ตุ.		อนตุ.	ต.	อนต.
ม.	หิ.		ณ.	ส.	ว.
อุ.	มิ.		ม.	เอ.	อาม.

๓. หมวดสัสดมี ไม่แน่ว่าเป็นกาลไหน เรียกว่าอนุตตกาล แปลว่า “ควร, พึง” อยู่ระหว่างปัจจุบันและอดีต

ปรสสพท์				อดีตโนปท์	
บุรุษ.	เอก.		พหู.	เอก.	พหู.
ป.	เอยย		เอยยุ.	เอ	เอริ.
ม.	เอยยาสิ		เอยยาด	เอโ	เอยยวุ.
อุ.	เอยยามิ		เอยยาม	เอยย	เอยยาม.

ตัวอย่าง ลก ชาติ (ได้) เมื่อลงในหมวดสัสดมี

ปรสสพท์				อดีตโนปท์	
บุรุษ.	เอก.		พหู.	เอก.	พหู.
ป. (ขโน)	ลเกยย	(ขนา)	ลเกยยุ.	ลเกถ	ลเกริ
ม. (ตุว)	ลเกยยาสิ	(ตุเม)	ลเกยยาด	ลเกโ	ลเกยวุ.
อุ. (อห)	ลเกยยามิ	(มย)	ลเกยยาม	ลเกย	ลเกยยาม.

๒. กริยาอดีตกาล (Past) ประกอบด้วยกริยาสามหมวดคือ

๑. หมวดปโรกษา (Perfect) สำหรับบอกอดีตกาลแล้ว หากกำหนดมิได้ มักใช้เล่าเรื่องอดีต แปลว่า แล้ว

ปรสสพท์			อดีตโนปท์	
	เอก	พหู	เอก	พหู
ป.	อ.	อุ.	ต.	เร.
ม.	เอ.	ต.	ต.	วุ.
อุ.	อ.	ม.	อี.	ม.

วิภัติกรรมพจน์นี้มีที่ใช้น้อยมาก มีใช้อยู่บ้างเพียงประสพ ปฐม เอก และพหู เท่านั้นคือ พหู
ธาตุในความกล่าว เช่น พหู+ อ+อ = อาห, พหู+ อ+อุ = อาหุ,อาหิส (แปลง อุ เป็น อัส (แปลงพหู ธาตุ เป็น
อาห) เช่น

เตน อาห ภควา. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค ตรัสแล้ว

เตน อาหุ โปราณา. ด้วยเหตุนี้ อาจารย์มีในปางก่อน ท. กล่าวแล้ว

๒. หมวดหิยัตตนิ (Imperfect) บอกอดีตกาลล่วงแล้วเวลานี้ แปลว่า แล้ว เมื่อลง อ อาคมหน้าธาตุ แปลว่า
ได้แล้ว

ประสพ		อิตฺตโนบต	
เอก	พหู	เอก	พหู
ป. อา.	อุ.	ตถ.	ตถ.
ม. โอ.	ตถ.	เส.	วหิ.
อุ. อ.	มท.	อี.	มทเส.

ตัวอย่างการแจก ปจ ธาตุ (หุง, ตม)

ป. อปจา, อปจ.	อปจุ.
ม. อปโจ.	อปจตถ.
อุ. อปจ.	อปจมห.

มยฺ ขนานํ สุทฺธิ อปจมห เรา ท. หุงข้าวเพื่อคน ท.

ขโณ โว มา อุปจจคา. ขณะอย่าได้เข้าไปล่วงแล้ว ซึ่งท่านท. อุปจจคา (อุป+อติ+อ+คม+อ+
อา.)

เอวํ อวจํ (ข้า) ได้กล่าวแล้ว อย่างนี้.

๓. หมวดอัชัตตนิ (perfect) สำหรับบอกอดีตกาลล่วงแล้วตั้งแต่วันนี้ แปลว่า แล้ว ถ้างลง อ อาคมหน้าธาตุ
แปลว่า “ได้.....แล้ว”

ประสพ		อิตฺตโนบต	
เอก	พหู	เอก	พหู
ป. อี	อุ.	อา.	อุ.
ม. โอ	ตถ.	เส.	วหิ.
อุ. อี	มทา.	อี.	มเท.

ตัวอย่างการแจก คม ธาตุ (ไป) (ไม่ลง อ อาคมต้นธาตุ และไม่แปลง คม ธาตุเป็น คจณ

เอก	พหู
ป. คม + อ + อี = คมิ	คม + อ + อุ = คมุ
ม. คม + อ + โอ = คโม	คม + อ + อี+ตถ = คมิตถ
อุ. คม + อ + อี = คมี	คม + อ + อี+ มทา = คมิมทา

เช่น เถโร คามํ ปิณฺฑาย คมิ. พระเถระ ไปแล้ว สู่บ้าน เพื่อปิ่นฑะ.

เอวรूपํ กมฺมํ อกาสิ. (ข้า) ได้ทำแล้วซึ่งกรรม มีอย่างนี้เป็นรูป.

๓. กิริยานาคตกาล (Future) มีสองหมวดคือ

๑. หมวดภวิสสนติ (Future) สำหรับบอกอนาคตของปัจจุบัน แปลว่า “จัก”

	ปรัสนสพ		อัตตโนบท	
	เอก	พหู	เอก	พหู
ป.	สสติ.	สสนติ.	สสเต.	สสนเต.
ม.	สสสิ.	สสณ.	สสเส.	สสวเห.
อุ.	สสามิ.	สสาม.	สสํ.	สสามเห.

ตัวอย่างการแจก ปจ ธาตุ ในความหุง ในความต้ม

ป.	ปจิสสติ.	ปจิสสนติ.
ม.	ปจิสสสิ.	ปจิสสณ.
อุ.	ปจิสสามิ. ปจิสสํ.	ปจิสสาม.

เช่น ปู่ว ปจิสสามิ. ข้า ท. จักต้ม ซึ่งขนม

๒.หมวดกาลาติปตติ สำหรับบอกอนาคตของอดีต แปลว่า “จัก.....แล้ว” ถ้างลง อ อาคม หน้าธาตุ แปลว่า “จักได้..... แล้ว”

	ปรัสนสพ		อัตตโนบท	
	เอก	พหู	เอก	พหู
ป.	สสา.	สสํสุ.	สสณ.	สสํสุ.
ม.	สเส.	สสณ.	สสเส.	สสวเห.
อุ.	สสํ.	สสามหา.	สสํ.	สสามหเส.

ตัวอย่างการแจก คม ธาตุ (ไป) แปลงคม ธาตุเป็น คจณ

	เอก	พหู
ป.	คม + อ + อิ+สสา= คจนิสสา, คจนิสส	คม + อ + อุ+สสํสุ= คจนิสสํสุ
ม.	คม + อ + อิ+สเส = คจนิสเส	คม + อ + อิ+สสณ = คจนิสสณ
อุ.	คม + อ + อิ + สสํ= คจนิสสํ	คม + อ + อิ+ สสามหา = คจนิสสามหา

เช่น โส เจ ยานํ ลภิสสา อคจนิสสา ถ้าวา เขา จักได้แล้ว ซึ่งยานไซรั (เขา) จักได้ไปแล้ว

ธาตุ

ธาตุคือรากของศัพท์ ประกอบเป็นกิริยาต่างๆ มี ๘ หมวด ตามพวกที่ประกอบด้วยปัจจัยเป็นอันเดียวกัน แสดงแต่พอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

๑. หมวด ภู ธาตุ

ภู เป็นไปในความ มี, ในความ เป็น (ภู + อ = ภว + ติ) สำเร็จรูปเป็น ภวติ ย่อมมี, ย่อมเป็น.
 หุ เป็นไปในความ มี, ในความ เป็น (หุ + อ = โห + ติ) สำเร็จรูปเป็น โหติ ย่อมมี, ย่อมเป็น.

สี เป็นไปในความ นอน (สี + อ = สย + ติ) สำเร็จรูปเป็นเสติ, สยติ ย่อมนอน.

มรฺ เป็นไปในความ ตาย, (มรฺ + อ + ติ) สำเร็จรูปเป็น มรติย่อมตาย.

ปจฺ เป็นไปในความ หุง, ในความ ต้ม (ปจฺ + อ + ติ) สำเร็จรูปเป็น ปจติ ย่อมหุง, ย่อมต้ม.

อิกฺข เป็นไปในความ เห็น, (อิกฺข + อ + ติ) สำเร็จรูปเป็น อิกฺขติย่อมเห็น.

ลภฺ เป็นไปในความ ได้ (ลภฺ + อ + ติ) สำเร็จรูปเป็น ลภติย่อมได้.

คมฺ เป็นไปในความ ไป (คม + อ = คจณ + ติ) สำเร็จรูปเป็นคจณติ ย่อมไป.

๒. หมวด รุ ธาตุ

รุ เป็นไปในความ กั้น, ในความ ปิด (รุ + อ - เอ + ติ) สำเร็จรูปเป็น รุนธติ, รุนธติ
 ย่อมปิด. มุจ เป็นไปในความ ปล่อย (มุจ + อ + ติ) สำเร็จรูปเป็นมุจติ ย่อมปล่อย.

รุช เป็นไปในความ กิน (รุช + อ + ติ) สำเร็จรูปเป็น รุชติ ย่อมกิน.

รุท เป็นไปในความ ต่อย (รุท + อ + ติ) สำเร็จรูปเป็น รุทติ ย่อมต่อย.

ลิป เป็นไปในความ ฉาบ (ลิป + อ + ติ) สำเร็จรูปเป็น ลิปติ ย่อมฉาบ.

๓. หมวด ทิว ธาตุ

* ทิว เป็นไปในความ เล่น (ทิว + ย = พพ + ติ) สำเร็จรูปเป็น ทิพพิติ ย่อมเล่น.

สิว เป็นไปในความ เย็บ (สิว + ย = พพ + ติ) สำเร็จรูปเป็นสิพพิติ ย่อมเย็บ.

พุธ เป็นไปในความ ตรัสรู้ (พุธ + ย = ชม + ติ) สำเร็จรูปเป็น พุชฌติ ย่อมตรัสรู้.

* ชี เป็นไปในความ ลื่น (ชี + ย + ติ) สำเร็จรูปเป็น ชียติ ย่อมลื่น.

* มุห เป็นไปในความ หลง (มุห + ย = ยห + ติ) สำเร็จรูปเป็น มุยหติ ย่อมหลง.

มุส เป็นไปในความ ลืม (มุส + ย = สส + ติ) สำเร็จรูปเป็น มุสสติ ย่อมลืม.

รช เป็นไปในความ ย้อม (รช + ย = ชช + ติ) สำเร็จรูปเป็น รชชติ ย่อมย้อม.

หมายเหตุ: เครื่องหมาย (*) เป็นอักษรกัมมธาตุ เพราะไม่ต้องเรียกหากรรม

๑. ถาลง ย ปัจจัยในหมวด ทิว ธาตุ เป็นอักษรกัมมธาตุ เป็นไปในความ หลุด, พ้นสำเร็จรูปเป็น
 มุจจติ ย่อมหลุด.

ถาลง ย ปัจจัยในหมวด ทิว ธาตุ เป็นอักษรกัมมธาตุ เป็นไปในความ แตก, สำเร็จรูปเป็น ภิชชติ
 ย่อมแตก. ๓. สัสกฤต เป็นไปในความ สว่าง.

๔. หมวด สุ ธาตุ

สุ เป็นไปในความ ฟัง (สุ + ณ + ติ) สำเร็จรูปเป็น สุณาติ ย่อมฟัง.

วุ เป็นไปในความ ร้อย (วุ + ณ + ติ) สำเร็จรูปเป็น วุณาติ ย่อมร้อย.

สิ เป็นไปในความ ผูก (สิ + ณ = โณ + ติ) สำเร็จรูปเป็น สิโนติ ย่อมผูก.

๕. หมวด กี ธาตุ

กี เป็นไปในความ ชื้อ (กี + นา + ติ) สำเร็จรูปเป็น กิณาติ ย่อมซื้อ.

ชี เป็นไปในความ ชำระ (ชี + นา + ติ) สำเร็จรูปเป็น ชินาติ ย่อมชำระ.

จุ เป็นไปในความ กำจัด (จุ + นา + ติ) สำเร็จรูปเป็น จุณาติ ย่อมกำจัด.

จิ เป็นไปในความ ก่อ, ในความสั่งสม (จิ + นา + ติ) สำเร็จรูปเป็น จินาติ ย่อมก่อ, ย่อมสั่ง

สม.

ลฺ เป็นไปในความ เกี้ยว, ในความ ตัด (ลฺ + นา + ติ) สำเร็จรูปเป็น ลฺนาติ ย่อมเกี้ยว, ย่อม
 ตัด.

ญา เป็นไปในความ รู้ (ญา = ชา + นา + ติ) สำเร็จรูปเป็น ชานาติ ย่อมรู้.

ฝฺ เป็นไปในความ ฝัด, ในความ โปรย (ฝฺ + นา + ติ) สำเร็จรูปเป็น ฝฺนาติ ย่อมฝัด, ย่อม
 โปรย.

๖. หมวด คห ธาตุ

คห เป็นไปในความ ถือเอา (คห + ณา + ติ) สำเร็จรูปเป็น คณาหาติ ย่อมถือเอา.

๗. หมวด ตน ธาตุ

ตน เป็นไปในความ แผ่ไป (ตน + โอ + ติ) สำเร็จรูปเป็น ตโนติ ย่อมแผ่ไป.

กร เป็นไปในความ ทำ (กร + โอ + ติ) สำเร็จรูปเป็น กโรติ ย่อมทำ.

* สกก เป็นไปในความ อาจ (สกก + โอ + ติ) สำเร็จรูปเป็น สกโกติ ย่อมอาจ.

* ชาคร เป็นไปในความ ตื่น (ชาคร + โอ + ติ) สำเร็จรูปเป็น ชาโครติ ย่อมตื่น.

๘. หมวด จร ธาตุ

จร เป็นไปในความ ลัก (จร + ฌ - ฌย + ติ) สำเร็จรูปเป็น จเรติ, จรอยติ ย่อมลัก.

ตก เป็นไปในความ ตรึก (ตก + ฌ - ฌย + ติ) สำเร็จรูปเป็น ตกเกติ, ตกทยติ ย่อมตรึก.

ลกข เป็นไปในความ กำหนด (ลกข + ฌ - ฌย + ติ) สำเร็จรูปเป็น ลกขเทติ, ลกขทยติ ย่อม

กำหนด.

* มนต เป็นไปในความปรักษา (มนต + ฌ - ฌย + ติ) สำเร็จรูปเป็น มนเตติ, มนตยติ ย่อม

ปรักษา.

จinct เป็นไปในความ คิด (จinct + ฌ - ฌย + ติ) สำเร็จรูปเป็น จinctเทติ, จinctยติ ย่อมคิด.

หมายเหตุ: เครื่องหมาย (*) เป็นอักษรมธาตุ เพราะไม่ต้องเรียกหากรรม

อส ธาตุ

อส ธาตุ ซึ่งเป็นไปในความ มี, ความ เป็น, อยู่หน้าแปลงวิภัติทั้งหลายแล้ว ลบพยัญชนะต้นธาตุ
บ้าง ที่สุดธาตุบ้างดังต่อไปนี้

ติ เป็น ตถิ. ลบที่สุดธาตุ สำเร็จรูปเป็น อตถิ.

อนติ คงรูป ลบต้นธาตุ สำเร็จรูปเป็น สนติ.

สิ คงรูป ลบที่สุดธาตุ สำเร็จรูปเป็น อสิ.

ถ เป็น ตถ ลบที่สุดธาตุ สำเร็จรูปเป็น อตถ.

มิ เป็น มหิ ลบที่สุดธาตุ สำเร็จรูปเป็น อมหิ.

ม เป็น มห ลบที่สุดธาตุ สำเร็จรูปเป็น อมห.

ตุ เป็น ตถ ลบที่สุดธาตุ สำเร็จรูปเป็น อตถ.

เอย เป็น อียา ลบต้นธาตุ สำเร็จรูปเป็น สียา.

เอย กับทั้งธาตุ สำเร็จรูปเป็น อสส.

เอย กับทั้งธาตุ สำเร็จรูปเป็น อสสุ.

เอย เป็น อีย ลบต้นธาตุ สำเร็จรูปเป็น สีย.

เอยยาสิ กับทั้งธาตุ สำเร็จรูปเป็น อสส.

เอยยาถ กับทั้งธาตุ สำเร็จรูปเป็น อสสถ.

เอยยามิ กับทั้งธาตุ สำเร็จรูปเป็น อสส.
 เอยยาม กับทั้งธาตุ สำเร็จรูปเป็น อสสาม.
 อิ คงรูป ที่ขณะต้นธาตุ สำเร็จรูปเป็น อาสิ.
 อุ คงรูป ที่ขณะต้นธาตุ สำเร็จรูปเป็น อาสุ.
 ตถ คงรูป ที่ขณะต้นธาตุ สำเร็จรูปเป็น อาสิตถ.
 อี คงรูป ที่ขณะต้นธาตุ สำเร็จรูปเป็น อาสี.
 มหา คงรูป ที่ขณะต้นธาตุ สำเร็จรูปเป็น อาสิมหา.

สรุปท้ายบท

อาขยาตนั้นมีถึง ๘ หมวด เป็นการยากสำหรับผู้เริ่มศึกษา เพราะการจะจดจำวิภัตติอาขยาตทั้ง ๘ หมวดนั้นมิใช่เรื่องง่ายนัก อีกอย่างหนึ่งการนำธาตุมาลงให้ถูกต้องตามวิภัตติอาขยาตก็จะเป็นการฝึกในเบื้องต้น เมื่อนำคำนามนามมาประกอบกับอาขยาตด้วยประโยคง่ายๆ ก็จะทำให้เข้าใจได้มากยิ่งขึ้น ในบทนี้ให้ประกอบธาตุให้ชำนาญและฝึกแปลในปฐมบุรุษเท่านั้น ส่วนมัธยมบุรุษและอุตตมบุรุษ จะนำเสนอในบทต่อไป

คำถามทบทวน

๑.จงแจกธาตุตามวิภัตติในหมวดกิริยาที่กำหนดให้

๑. จงนำธาตุต่อไปนี้คือ มร ตาย, พุช ฐ, หุ มี เป็น ไปลงวิภัตติในหมวดวัตตมานา
๒. จงนำธาตุต่อไปนี้คือ คม ไป, มุจ ปล่อย , ทิว เล่น ไปลงวิภัตติในหมวดหมวดปัญจมี
๓. จงนำธาตุต่อไปนี้คือ สี นอน, ภิต ปล่อย, สิว เย็บ ไปลงวิภัตติในหมวดสัตตมี
๔. จงแจก ตน ธาตุ แผ่ไป ด้วยวิภัตติหมวดหิยัตตนิ
๕. จงแจก ลู ธาตุ(เกี่ยว)ด้วยวิภัตติภวิสสันติ
๖. จงแจก ลกข ธาตุ(กำหนด) ด้วยวิภัตติอัชชัตตนิ
๗. จงแจก สุ ธาตุ(ฟัง) ด้วยวิภัตติกาลาติปัตติ

๒. จงแปลเป็นไทย

๑. อาจริโย เลขนผลเก ลขติ	๑๖. อยโยโก คพเภา ภณชปสิพทานิ กิณาสี
๒. วานรา ผลานิ ขาพนติ	๑๗. ฌมโม โลกสสุ สุขํ เทติ
๓. ตวํ กุสลํ กโรตุ	๑๘. ขปาโย ทริกาย หตเถ โหนติ
๔. ตุมเห คณชิร์ คจณติ	๑๙. อิกขณิกา ธาราย อุทกํ ทิพพติ
๕. มกฺขลิโก อาหาเร อาสิ	๒๐. สหายโก พาเลหิ นตฺถิ
๖. อุปาสกา รณน ราชาวาสํ อากจณติ	๒๑. รุกขา วณสมิ โหนติ
๗. อีสํ กสิกันํ โหติ	๒๒. นาครา หตเถหิ อุกกํ รุนฺเณติ
๘. นโร พุทฺธปฏิมํ วเทย	๒๓. เวทคุ ปณฺณาย ปจฺจามิตฺตํ ขยติ
๙. โฆณินํ กุสลํ สหายํ ลภิสฺสุ	๒๔. เณณิมิกา อรณฺเณ วสิสฺสนติ
๑๐. กณฺเฐ รติยา ภตฺตํ ภุณฺชนติ	๒๕. ภิกฺขุ มหามกฺขราชวិทยาลเย สิกฺขณติ
๑๑. มนุสฺสา อิกฺขณิกาย ปณฺณายอ อิกฺขณตุ	๒๖. ปณฺณายอ ญฺณสมมา ลภณติ

๑๒. พุทธสส สาวกา ธมม จرنติ
 ๑๓. ชนา เจตนาย กมมานิ กรายยุ.
 ๑๔. โยธา หตเถติ ธิปุโย ชยนติ
 ๑๕. ภิกขุ จิวเร รชชนตุ
 ๓๐. อหิ อิมินา สกกาเรน อสุกาย นมมทาย นทียา पुलिने ฐิติ มุณิโน ปาทวลณซ์ อภิพูชยามิ ฯ
 อย สกกาเรน มุณิโน ปาทวลณชสส ปุชย อานิสโส มยหิ ทิมรตตํ ทิตาย สุขาย สวตตตุ ฯ

๓. จงแปลเป็นไทย (แปลโดยอรรถ)

ภูตปุพพิ ราชา ทิสมปติ นาม อโหสิ. เรณู นาม กุมาริ ปุตโต อโหสิ. โควินโท นาม พราหม
 โณ ปุโรหิตอ อโหสิ. เรณู จ ราชปุตโต โชติปาโล จ มาณโว สหยา อเหสุ. อถโข โควินโท พราหมโน กาลิ
 อกาสิ. ราชา ทิสมปติ ปรีเทเวสิ. อถโข ราชา ทิสมปติ ปุริส อามนเตสิ โส อาห “อหิ อิม ธมเม เท
 เสสิ. มา สมณ อุปสงกมิ. อหิ ปุโรหิตอ พราหมโน อโหสิ” อติ.

๔. จงแปลเป็นไทย (แปลโดยอรรถ)

เอโก ทุมเมโธ คหโร วนนเต ตินิ ขาหติ. โส จิริกสส สหทํ สุตวา ตฎฐโหติ. โส คหโร
 “จิริกสส สหทอ อติมธโร โหติ” อติ จินเตตวา จิริก อุปสงกมติ. คหโร ปุจจติ “สมม จิริก ตยหิ สหทอ
 อติมธโร โหติ มนาโป. ก็ ตว ขาหสิ” อติ. จิริโก วทติ “อหิ ตินเ อสุสาวํ ปิวามิ ตสมา เม สหทอ อติมธโร
 โหติ. คหโร ตินิ น ขาหติ. อสุสาวเมว ปิวติ. น จิเรน โส มรณํ ปตโต. อิทํ วตถุ อิทมตถิ ทิเปติ “ทุม
 เมโธ สตโต สุขน วณจิตโต โหติ. โส วินาสํ ปตโต. โส เอโก สุมเอ คหโร วนสมิเป ตินิ ขาหติ. อวิหุเร
 เอโก จิริโก มธูรํ สหทํ กโรติ. คหโร ตํ สหทํ สุตวา อตตมโน โหติ. โส จิริก อุปสงกมิตวา เอวํ วทติ “ก็ เต มา
 ริส อาหาโร โหติ. ตว สหทอ อติมธโร โหติ มนาโป” อติ. จิริโก วทติ “อหิ อณญํ อาหารํ น ภุชยามิ. อสุสาว
 เอว เม อาหาโร โหติ. โส คหโร วทติ “ตว มํ วณเจสิ. อหิ อีสปนิทานเ พาลคหโรสทิส น โหมีติ. อถ โข
 คหโร ปาเทน ตํ จิริกํ อกกมติ. โส จิริโก มรํ ปตโต. อิทํ วตถุ เอวํ นิทสเสติ “พยตโต สตโต เยน เกนจิ น
 วณจียเต. โส วินาสํ น ปาปณาตีติ.

๕. จงแปลเป็นไทย (แปลโดยอรรถ)

มลินทราชา ฆนเต นาคเสน อุนทุสส เอกงคํ คเหตุพพนติ ยํ เวสิ กตมนตํ เอกงคนติ ฯ
 นาคเสน ยถา มหาราช อุนทุโร นาม อิตปิ เอโตปิ จรณโต อาหารุปสสโกเยว จรติ เอวเมว โข
 มหาราช โยคินา โยคาวจเรน อิตปิ เอโตปิ จรณเตน โยนิโส มนสิการูปสสีเกเนว ภวิตัพพํ ฯ อิทํ
 มหาราช อุนทุสส เอกงคํ คเหตุพพํ ฯ

ศัพท์ที่ควรทราบ

ภูตปุพพิ	เรื่องเคยมีมาแล้ว,	อโหสิ, อเหสุ	ได้มีแล้ว
กาลิ อกาสิ	ตายแล้ว,	ปรีเทเวสิ	คร่ำครวญแล้ว
อามนเตสิ	เรียกมาแล้ว, ปีกษาแล้ว,	เทเสสิ	แสดงแล้ว
อุปสงกมิ	เข้าไปหาแล้ว	คหโร	ลา
จิริก	จิ้งหรีด	อสุสาว	น้ำค้าง

๖. จงแปลเป็นบาลี

๑. มนุษย์ ท. ย่อมนอน บนเมรุเผาศพ
๒. นางอัปสร ท. คูอยู่ ชึ่ง ดาว ท. กับหญิงแม่มด ท.
๓. เรา ท. เล่นอยู่ กับนางสาวน้อย ท.
๔. เรา ท. ฟังหุ่ ซึ่งภัทร เพื่อภิกษุ ท.
๕. ทูต ท. จงเย็บ ซึ่งธง ท. เพื่อกษัตริย์
๖. ท่าน ท. ย่อมนำไป ซึ่งถุง (ยาม) ด้วยแขน
๗. เด็กหญิง ท. ควรเล่น บนในศาลา
๘. มนุษย์ ท. ย่อมทำ ซึ่งกรรม ด้วยเจตนา
๙. ธรรมะย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม
๑๐. ท่าน จงเห็น ซึ่งมหรสพในวัด ของเราทั้งหลาย

กิตก์

๑. ปัจจัยหมู่หนึ่ง ประกอบกับธาตุสำเร็จแล้ว เรียกว่า กิตก์
๒. กิตก์ แบ่งเป็น ๒ คือ ๑. กิตก์ที่เป็นนามนามกัฏฐี เป็นคุณนามกัฏฐี เรียกว่า นามกิตก์
๒. กิตก์ที่เป็นกิริยาใช้ในพากย์ (ประโยค) เหมือนกิริยาอาชยาต
เรียกว่า กิริยากิตก์
๓. สาธนะ คือ ศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจากวิเคราะห์ มี ๗ คือ
 ๑. กัตตุสาธนะ ศัพท์ที่สำเร็จมาแต่รูปวิเคราะห์ ใช้เป็นชื่อของผู้ทำ
 ๒. กัมมสาธนะ ศัพท์ที่สำเร็จมาแต่รูปวิเคราะห์ ใช้เป็นชื่อของสิ่งที่ถูกกระทำ
 ๓. ภาวสาธนะ ศัพท์ที่สำเร็จมาแต่รูปวิเคราะห์ ใช้เป็นชื่อของกิริยาอาการ
 ๔. กรณสาธนะ ศัพท์ที่สำเร็จมาแต่รูปวิเคราะห์ ใช้เป็นชื่อของเหตุทำ หรือเป็นเครื่องมือทำ
 ๕. สัมปทานสาธนะ ศัพท์ที่สำเร็จมาแต่รูปวิเคราะห์ ใช้เป็นชื่อของผู้รับมอบ
 ๖. อปาทานสาธนะ ศัพท์ที่สำเร็จมาแต่รูปวิเคราะห์ ใช้เป็นชื่อของสิ่งหรือสถานที่
ที่เป็นแดนให้สิ่งอื่นหรือผู้อื่นออกไป
 ๗. อธิกรณสาธนะ ศัพท์ที่สำเร็จมาแต่รูปวิเคราะห์ ใช้เป็นชื่อของสิ่งหรือสถานที่
ที่ผู้อื่นหรือสิ่งอื่นเข้าไปแสดงกิริยาอาการ
๔. รูปวิเคราะห์มี ๓ คือ กิริยาศัพท์แห่งรูปวิเคราะห์แห่งสาธนะใดเป็น กตตุวจก และเหตุกตตุวจก สาธนะนั้น เรียกว่า
กตตุรูป๑ ถ้าเป็น กมมวาก และเหตุกมมวาก เรียกว่า กมมรูป๑ ถ้าเป็นภาววาก เรียกว่า ภาวรูป๑
๕. ปัจจัยนามกิตก์ มี ๑๔ คือ แบ่งออกเป็น ๓ หมวด คือ
 ๑. กิตปัจจัย เป็นเครื่องหมาย กัตตุสาธนะ อย่างเดียว มี ๕ ตัว คือ กวิ-ณิ-ณฺว-ตุ-รุ
 ๒. กิจปัจจัย เป็นเครื่องหมาย กัมมสาธนะ และภาวสาธนะมี ๒ ตัว คือ ข-ณฺย
 ๓. กิตกิจปัจจัย เป็นเครื่องหมายสาธนะทั้ง ๗ มี ๗ ตัว คือ อ-อิ-ณ-เตว-ติ-ตุ-ยุ
๖. ปัจจัยในนามกิตก์ทั้งหมดที่ใช้เป็นกิริยาคุมพากย์ได้มี ๑ ตัว คือ ญฺย อุ. เต จ ภิกฺขุ คารยหา. แปลว่า อนึ่ง
ภิกษุทั้งหลาย
เหล่านั้น อันท่านพึงติเตียน.

๗. ปัจจัยที่ใช้ลงในอรรถแห่งศีลสาธนะมี ๔ ตัว คือ ณี ตุ รุ ยุ

ณี วิ. ธมมวาทิตี สีนนาติ ธมมวาที.

ตุ วิ. กโรติ สีนนาติ กตตา.

รุ วิ. คจจติ สีนนาติ ปารคุ.

ยุ วิ. กุชฌติ สีนนาติ โกธโน.

๘. ปัจจัยที่ใช้ลงในอรรถแห่งการหักฉัฏฐีลงเป็นกรรม (คือเป็นทุติยาวิภัตติ) มี ๓ ตัว คือ ณฺว-ตุ-ยุ

ณฺว วิ. เทตติ ทายโก.

ตุ วิ. กโรติ สีนนาติ กตตา.

รุ วิ. คจจติ สีนนาติ ปารคุ.

ยุ วิ. กุชฌติ สีนนาติ โกธโน.

๙. กิริยาภิกถ์ ประกอบด้วย วิภัตติ-กาล-วจนะ-ธาตุ-วาก-ปัจจัย เหมือนอาขยาต แปรแต่ไม่มี บท และ บุรุษ เท่านั้น.

๑๐. วิภัตติ กิริยาภิกถ์นี้ไม่มีวิภัตติเป็นของตัว ต้องใช้วิภัตตินาม คือ ถ้านามเป็นวิภัตติและวจนะอย่างใด ศัพท์กิริยาภิกถ์ต้องมีวิภัตติและวจนะอย่างนั้น.

๑๑. กาล กิริยาภิกถ์นี้ท่านแบ่งกาลที่เป็นประธานได้ ๒ คือ ๑. ปัจจุบันกาล ๒. อดีตกาล

๑๒. ปัจจุบันกาล มี ๒ คือ ๑. ปัจจุบันกาลแท้ แปลว่า อยู่ ๒. ปัจจุบันกาลเลื่อนาคต แปลว่า เมื่อ.

๑๓. อดีตกาล มี ๒ คือ ๑. ล่วงแล้ว แปลว่า แล้ว ๒. ล่วงเสร็จแล้ว แปลว่า ครั้นแล้ว.

๑๔. ธาตุ สำหรับกิริยาภิกถ์นี้เหมือนกับธาตุอาขยาตทุกประการ (เอาธาตุ ๘ หมวดในอาขยาตเป็นหลัก)

๑๕. วาก วากนี้ก็อย่างเดียวกันกับอาขยาต ต่างกันแต่รูปกิริยาเท่านั้น เช่น

๑. กตฺวาจาก อุ. สุโท โอทน์ ปจนโต พอคร้ว หุงอยู่ ซึ่งข้าวสุก.

๒. กมฺมวาก อุ. สุเทน โอทโน ปจิตฺตพฺโพ ข้างสุก อันพอคร้ว ฟังหุง.

๓. ภาววาก อุ. เตน ภาวิตพฺพํ อันเขา ฟังเป็น.

๔. เหตุกตฺตฺวาจาก อุ. สามิโก สุทฺโธ โอทน์ ปาเจนโต นาย ยังพอคร้ว ให้หุงอยู่ ซึ่งข้าวสุก.

๕. เหตุกมฺมวาก อุ. สามิเกน สุทฺโธ โอทน์ ปาเจตพฺโพ ข้าวสุก อันนาย ยังพอคร้ว ฟังให้หุง.

๑๗. ปัจจัยกิริยาภิกถ์ มี ๑๐ ตัวจัดไว้ ๓ พวกเหมือนนามภิกถ์ คือ

๑. กิตปัจจัย มี ๓ ตัว คือ อนต-ตวนฺตฺ-ตาวี...เป็นเครื่องหมาย กตฺตฺวาจาก และ เหตุกตฺตฺวาจาก

๒. กิจปัจจัย มี ๒ ตัว คือ อนนฺย-ตพฺพ...เป็นเครื่องหมาย กมฺมวาก เหตุกมฺมวากและภาว

วาก

๓. กิตกิจปัจจัย มี ๕ ตัว คือ มาน-ต-ตฺน-ตฺวา-ตฺวาน. เป็นเครื่องหมายทั้ง ๕ วาก

๑๘. ปัจจัยในกิริยาภิกถ์ใช้ลงในกาลดังนี้ อนต-มาน บอกปัจจุบันกาล แปลว่า อยู่-เมื่อ อุ. สุนฺนโต ฟังอยู่-เมื่อฟัง.

ตวนฺตฺ-ตาวี-ต-ตฺน-ตฺวา-ตฺวาน ๖ ตัวนี้บอกอดีตกาล แปลว่า แล้วและครั้นแล้ว. อุ. สุตฺวา ฟังแล้ว หรือ ครั้นฟังแล้ว

เป็นต้น.

อนนฺย-ตพฺพ ไม่ได้บอกกาลอะไร บอกความจำเป็น แปลว่า ฟัง อุ. คนตพฺพํ ฟังไป เป็นต้น.

๑๙. ปัจจัยในกิริยาภิกถ์ ใช้เป็นกิริยาคุมพากย์ได้มี ๓ ตัว คือ ต-อนนฺย-ตพฺพ...

ต ปัจจัย อุ. พุทฺโธ โลก อุปฺปนฺโน พระพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว ในโลก.

อนนฺย ปัจจัย อุ. กรณียํ (กิจจ) อันเขาพึงทำ.

ตพพ ปัจจย อุ. กตตพพ (กมม) (กรรม) อันหาพึงทำ.

๒๐. ปัจจยในนามกิตก์มาเป็นกิริยาภิธาน ใช้คุมพากย์ได้มี ๑ ตัว คือ ญย ปัจจย อุ. เต จ ภิกขุ คารยหา. อนึ่ง ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น อันท่านพึงติเตียน.

สมาส

สมาส หมายถึง นามศัพท์ตั้งแต่ ๒ ขึ้นย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน(เทียบกับภาษาไทย เช่น อย่าทำซึ่งบาป ย่อเป็น อย่าทำบาป, สัตว์เกิดในน้ำ ย่อเป็น สัตว์น้ำ)

ภาษาไทยเรา คำสมาส เป็นคำที่เกิดจากการรวมคำสองคำซึ่งต่างก็เป็นคำบาลีหรือสันสกฤตเข้าเป็นคำเดียวกัน โดยการนำมาเรียงต่อกัน ไม่ได้มีการดัดแปลงรูปอักษร มีการออกเสียง อะ อิ อุ ระหว่างคำ เช่น ประวัติ+ศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ฆาตกรรม(จากวิพิพิเตย)

ประโยชน์ของสมาส

๑.เพื่อย่นบทหลายๆบทหรือ ศัพท์บางศัพท์เข้าเป็นบทเดียวกัน ทำให้บทน้อยลง เช่น หตถิ จ หตถเ จ รโถ จ ปตติโก จ ย่อเข้าสมาสได้เป็น หตถิสสรณปตติโก แปลว่า ช้างม้ารถและคนเดินเท้า เป็นต้น

๒.เพื่อบรรยายประโยชน์แก่ความไพเราะทางภาษา เช่น มหนโต บุริโส มหาบุริโส แปลว่าบุรุษใหญ่ เป็นต้น

๓.อำนวยความสะดวกในวิธีการทำสนธิได้บ้าง เช่น กโต อุปกาโร เป็น กโตปกาโร แปลว่า ผู้มีอุปการะกัน ตนกระทำแล้ว เป็นต้น

รูปวิเคราะห์ คืออะไร?

รูปวิเคราะห์ คือ การแยกศัพท์ออกมาแต่ละศัพท์ แล้วประกอบเข้า โดยประกอบด้วย วจนะ วิภัติ ปัจจย ให้ถูกต้องตามหลักไวยากรณ์

ฉะนั้น วิชาสมาส จึงต้องมีรูปวิเคราะห์เพราะจะได้รู้ว่าศัพท์แต่ละศัพท์มาจากไหน ,ใช้อย่างไร,แปลอย่างไร,พร้อมทั้งรู้ว่าแปลอย่างไร

ถ้าจะเปรียบกับภาษาไทยเรา ก็เช่น ประวัติศาสตร์ ก็มาจาก ศัพท์ที่ว่า ประวัติ + ศาสตร์ รวมกันเป็น ประวัติศาสตร์ เป็นต้น

สมาสว่า โดยชื่อ มี ๖ อย่าง (สมาสมิ ๖ ประเภท) คือ

๑. กัมมธารยสมาส

๒. ทิคุสมาส

๓. ตัปปุริสสมาส

๔. ทวันทวสมาส

๕. อัปยयीภาวสมาส

๖. พหุพพิทิสมาส

๑. กัมมธารยสมาส

กัมมธารยสมาส หมายถึง นามศัพท์ ๒ บท มีวิภัติและวจนะเป็นอย่างเดียวกัน
บทหนึ่งเป็นประธาน คือเป็นนามนาม บทหนึ่งเป็นวิเสสนะ คือเป็นคุณนาม
หรือเป็นวิเสสนะทั้ง ๖ บท มีบทอื่นเป็นประธาน ย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน มี ๖ คือ

๑. วิเสสนบุพบท

๒. วิเสสนุตตรบท

๓. วิเสสโนภยบท

๔. วิเสสโนปมบท

๕. สัมภวานบุพบท

๖. อวธารณบุพบท

๑) วิเสสนบุพบท มีบทวิเสสนะอยู่หน้า บทประธานอยู่หลัง เช่น
มหนโต ปุริโส มหาปุริโส บุรุษใหญ่

๒) วิเสสนุตตรบท มีบทวิเสสนะอยู่หลัง บทประธานอยู่หน้า เช่น
สตโต วิเสโส สตตวิเสโส สัตว์วิเศษ

๓) วิเสสโนภยบท มีบททั้ง ๒ เป็นวิเสสนะ มีบทอื่นเป็นประธาน เช่น
สตีณจ สมภูณจ สีสสมภูณฺ (ฐาน) (ที่) ทั้งเย็นทั้งเกลี้ยง

๔) วิเสสโนปมบท มีบทวิเสสนะเป็นอุปมา จัดเป็น ๒ ตามที่บทวิเสสนะอยู่หน้าหรืออยู่หลัง

ก. อุปมาอยู่หน้า เรียกว่า อุปมาบุพบท เช่น

สงขมิ อิว ปณฺฑริ สงขปณฺฑริ (ซีริ) (น้ำมัน) ขาวเพียงดั่งสังข์

ข. อุปมาอยู่หลัง เรียกว่า อุปมานุตตรบท

เช่น นโร สิริโ อิว นรสิโร นระเพียงดั่งสีหะ

๕) สัมภวานบุพบท มีบทหน้าประกอบด้วย อิติ ศัพท์ บทหลังเป็นประธาน เช่น

ขตติโย (อห) อิติ มาโน ขตติยมาโน หมายความว่า (เรา) เป็นกษัตริย์

๖) อวธารณบุพบท มีบทหน้าประกอบด้วย เอว ศัพท์ (เพื่อห้ามเสียซึ่งเนื้อความอื่น) บทหลังเป็นประธาน
เช่น

พุทฺธเ อเว รตนํ พุทฺธรตนํ รัตนะคือพระพุทฺธเจ้า

น บุพบท กัมมธารยสมาส

สมาสนี้มีคำแปลว่า มิใช่..., ไม่ใช่...; เป็น...หาไม่ได้, ไม่เป็น...

เมื่อ น อยู่หน้า พยัญชนะอยู่หลัง ให้แปลง น เป็น อ เช่น
 น พราหมโณ อพราหมโณ (อัย ชโน) (ชนนี้) มิใช่พราหมณ์
 เมื่อ น อยู่หน้า สระอยู่หลัง ให้แปลง น เป็น อน เช่น
 น อสโส อนสโส (อัย สตุโต) (สัตว์นี้) มิใช่ม้า

๒. ทิคุสมาส

ทิคุสมาส หมายถึง กัมมธารยสมาส มีปกติสังขยา(ตัวเลข)นำหน้า มี ๒ คือ

๑. **สมาหารทิคุ** คือ ทิคุที่รวมนามศัพท์มีเนื้อความเป็นพหุวจนะ ทำให้เป็นเอกวจนะ นปุงสกลิงค์ เช่น
 ตโย โลกา ติโลกํ โลก ๓

๒. **อสมาหารทิคุ** คือ ทิคุที่ไม่ได้ทำให้เป็นเอกวจนะ นปุงสกลิงค์ เช่น
 เอโก ปุคฺคโล เอกปุคฺคโล บุคคลผู้เดียว

๓. ตัปปริสสมาส

ตัปปริสสมาส หมายถึง ศัพท์นามนามที่ประกอบด้วยทุตยวิภัติ ถึง สัตตมีวิภัติ สมาสเข้ากับบท
 หลัง

ตัปปริสสมาส บทหน้าที่เป็นนามนาม แพลออกสำเนียงอายตนิบาตแห่งวิภัติใด ให้แยกออกมาประกอบวิภัติ
 นั้น

๑) **ทุตยัตตัปปริสสมาส** บทหน้าแพลออกสำเนียงว่า ซึ่ง, สู่, ยัง, สิ้น เช่น
 สุขํ ปตฺโต สุขูปตฺโต (ปุริโส) (บุรุษ) ถึงแล้วซึ่งสุข

๒) **ตติยัตตัปปริสสมาส** บทหน้าแพลออกสำเนียงว่า ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้ง เช่น
 อสเสน (ยุตฺโต) รโถ อสสรโถ รถ (เทียมแล้ว) ด้วยม้า

๓) **จตุตถัตตัปปริสสมาส** บทหน้าแพลออกสำเนียงว่า แก่, เพื่อ, ต่อ เช่น
 กฐินสส ทุสฺสํ กฐินทุสฺสํ ผ้าเพื่อกฐิน

๔) **ปัญจมีตัปปริสสมาส** บทหน้าแพลออกสำเนียงว่า แต่, จาก, กว่า, เหตุ เช่น
 โจรมहा ภยํ โจรภยํ ภยแต่โจร

๕) **ฉกฺขีตัปปริสสมาส** บทหน้าแพลออกสำเนียงว่า แห่ง, ของ เช่น
 รณโย ปุตฺโต ราชปุตฺโต บุตรแห่งพระราช

๖) **สัตตมีตัปปริสสมาส** บทหน้าแพลออกสำเนียงว่า .ใน, ใกล้, ที่, ในเพราะ เช่น
 รูปเป สณฺญา รูปสณฺญา ความสำคัญในรูป

๔. ทวันทสมาส

ทวันทสมาส หมายถึง สมาสที่มีนามนามตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไป ย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน มี ๒ คือ

๑) **สมาหารทวันท**

สมาหารวันทวสมาสนี้ ศัพท์ในรูปวิเคราะห์ เป็นเอกวจนะบ้าง พหุวจนะบ้าง แต่บทสมาสต้องเป็นเอกวจนะ
นปฺงสกลิงค์เสมอ

ก. ศัพท์เกี่ยวกับอวัยวะของสัตว์โลก

จกฺขุ จ โสถณฺจ จกฺขุโสถํ ตาด้วย หูด้วย ชื่อ ตาและหู

ข. ศัพท์เกี่ยวกับเครื่องดนตรี

คีตณฺจ วาทิตณฺจ คีตวาทิตํ เพลงขับและเพลงประโคมฯลฯ เป็นต้น

๒) อสมาหารวันทว

อสมาหารวันทวสมาสนี้ ศัพท์ในรูปวิเคราะห์ เป็นเอกวจนะบ้าง พหุวจนะบ้าง แต่บทสมาสต้องเป็นพหุวจนะ
เสมอ

ส่วนลิงค์ของสมาสถือตามศัพท์สุดท้าย

ปณฺณณฺจ ปุปฺผณฺจ ผลณฺจ ปณฺณปุปฺผผลานิ ใบไม้และดอกไม้และผลไม้ ท.

เทวํ จ มนุสฺสํ จ เทวมนุสฺสํ เทพและมนุษย์ ท.

หมายเหตุ* ทวันทวสมาส ต่างกันกับ วิเสสโนภยบท กัมมธารยะ คือ

วิเสสโนภยบท เป็นบทวิเสสนะทั้งสองบท ส่วน ทวันทวสมาส เป็นบทประธานทั้งสี่

๕. อัปยียภาวสมาส

อัปยียภาวสมาส หมายถึง สมาสที่มีอุปสรรคหรือนิบาตอยู่หน้า

อัปยียภาวสมาสนี้ มีนิบาตหรืออุปสรรคเป็นบทหน้า และเป็นประธาน (แปลก่อน) เพราะมุ่งแสดงเนื้อความของ
อัปยยศัพท์

มีนามนามเป็นบทหลัง เป็น นปฺงสกลิงค์ เอกวจนะ (แต่ก็มีปรากฏใช้ในลิงค์อื่นด้วย ทั้งในอรรถกถา และ
พระไตรปิฎก) เฉพาะที่เป็น อการันต์ แจกดังนี้

เอก.

ป. อนฺโตนครํ

ท. อนฺโตนครํ

ต. อนฺโตนครํ, อนฺโตนครเณ

จ. อนฺโตนครํ

ป. อนฺโตนครา

ฉ. อนฺโตนครํ, อนฺโตนครสส

ส. อนฺโตนครํ, อนฺโตนครสฺมี, อนฺโตนครเ

อัปยียภาวสมาส มี ๒ คือ

๑. อุปสรรคบุพพกะ มีอุปสรรคเป็นบทหน้า บทหลังเป็นนามนาม เวลาตั้งวิเคราะห์ ให้เอานามนามมา
เรียงไว้หน้า

แล้วลงวิภัตติตามคำแปล ส่วนอุปสัค มักใช้ศัพท์อื่นแทน โดยให้มีคำแปล เหมือนหรือใกล้เคียงกับอุปสัคนั้น เช่น

อุป: นครสส สมิปิ อุปนคริ ที่ใกล้ แห่งเมือง ชื่อว่า ใกล้เมือง

อนู: วณสส อนู อนุนิ ที่ใกล้ แห่งป่า ชื่อว่า ใกล้ป่า (อนู=สมิปิ)

๒. นิบาตบุพพะกะ มีนิบาตเป็นบทหน้า เรียงนามนามไว้หลัง เวลาตั้งวิเคราะห์ ให้เอานามนามมาเรียงไว้หน้า แล้วลงวิภัตติตามคำแปล ส่วนนิบาต (หรือศัพท์ที่แทนนิบาต) ให้เรียงไว้หลัง เช่น

พหิ: นครสส พหิ พหินคริ ภายนอก แห่งเมือง ชื่อว่า ภายนอกแห่งเมือง, นอกเมือง

อนโต: นครสส อนโต อนโตนคริ ภายใน แห่งเมือง ชื่อว่า ภายในแห่งเมือง, ในเมือง

๖. พหุพพิทสมาส

พหุพพิทสมาส หมายถึง สมาสอย่างหนึ่งมีบทอื่นเป็นประธาน

สมาสอื่นๆ เมื่อแยกย่อยแล้ว เป็นสมาสนามอย่างเดียบบ้าง เป็นได้ทั้งสมาสนามและสมาสคุณบ้าง แต่พหุพพิทสินี้เป็นสมาสคุณอย่างเดียบท่านั้น

๑. ตุลยาธิกรณพหุพพิทสมาส

สมาสนี้ ในรูปวิเคราะห์ บทแรกเป็นคุณนาม บทที่สองเป็นนามนาม (หรือกลับกันบ้าง)

เพราะบททั้ง ๒ นี้มีลิงค์ วิภัตติ วจนะ เสมอกัน (ตุลย) จึงเรียกว่า “ตุลยาธิกรณ”

เมื่อสำเร็จเป็นบทสมาสแล้วเป็นสมาสคุณนามอย่างเดียวย โดยมีนามนามอื่น (อัญญบท) มาเป็นประธานของสมาส มี ๖ ชนิด (ตามวิภัตติที่เชื่อมกับอัญญบท) คือ

๑) พุติยาตุลยาธิกรณพหุพพิท

อาคตา สมณา ยิ, โส อาคตสมโน (อาราโม)

๒) ตติยาตุลยาธิกรณพหุพพิท

กตํ ปุณญํ เยน, โส กตปุณญ (ปุริโส) บุญ อันบุรุษใด ทำแล้ว บุรุษนั้น ชื่อว่า มีบุญอันทำแล้ว

๓) จตุตถิตุลยาธิกรณพหุพพิท

กตํ ทณฺทกมมํ ยสฺส, โส กตทณฺทกมโม (สิสฺโส) ทณฺทกรรม (อันอาจารย์) ทำแล้ว แก่ศิษย์ใด ศิษย์นั้น ชื่อว่า มีทณฺทกรรมอันอาจารย์ทำแล้ว

๔) ปัญจมีตุลยาธิกรณพหุพพิท

วีโต ราโค ยสฺมา, โส วีตราโค (ภิกฺขุ) ราคะ ไปปราศแล้ว จากภิกษุใด ภิกษุนั้น ชื่อว่า มีราคะไปปราศแล้ว

๕) ฉกฺขิตุลยาธิกรณพหุพพิท

ชีณา อาสวา ยสฺส, โส ชีณาสโว (ภิกฺขุ) อาสวะ ท. ของภิกษุใด สิ้นแล้ว ภิกษุนั้น ชื่อว่า มีอาสวะสิ้นแล้ว

๖) สัตตมีตุลยาธิกรณพหุพพิท

สมปนฺนานิ สสฺตานิ ยสฺมี, โส สมปนฺนสฺสโส (ชนบโท) ข้าวกล้า ท. ในชนบทใด ถึงพร้อมแล้ว ชนบทนั้น ชื่อว่า มีข้าวกล้าถึงพร้อมแล้ว

๒. ภินนาธิกรณพหุพพิท

ในรูปวิเคราะห์แห่งสมาสนี้ บททั้ง ๒ เป็นนามนาม และมีวิภัติต่างกัน (ภินน) จึงเรียกสมาสนี้ว่า “ภินนาธิกรณ”

มีประเภทเดียว คือ ฉัญฐิภินนาธิกรณ เช่น

เอกรตติ วาโส อสสาติ เอกรตติวาโส (ชน) การอยู่ สิ้นราตรีหนึ่ง ของชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มีการอยู่สิ้นราตรีหนึ่ง

๑) ฉัญฐิอุปมาบุพบทพหุพพิ

ในรูปวิเคราะห์แห่งสมาสนี้ บททั้ง ๒ เป็นนามนาม (และมีวิภัติต่างกัน) บทหน้าลงฉัญฐิวิภัติ บทหลังเป็นอุปมา

สุวรรณสส วณโณ อิว วณโณ ยสส, โส สุวณณวณโณ (ภควา)

วรรณะ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าใด เพียงดัง วรรณะ แห่งทอง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ชื่อว่า มีวรรณะเพียงดังวรรณะแห่งทอง

๒) น บุปบท พหุพพิ

มีคำแปลว่า “มี...หาได้” หรือ “ไม่มี...” (ต่างกับ นบุพบท กัมมธารยสมาส ที่แปลว่า มิใช่..., ไม่ใช่...; เป็น...หาได้, ไม่เป็น...)

(นบุพบทพหุพพิ ปฏิเสธว่า ไม่มีสิ่งนั้น นบุพบทกัมมธารยปฏิเสธว่า ไม่ใช่สิ่งนั้น หรือ ไม่ได้เป็นสิ่งนั้น) เช่น นตถิ ตสส สโมติ อสโม (ภควา) (พระผู้มีพระภาค) มีผู้เสมอหาได้, ไม่มีผู้เสมอ

๓) สหบุพบทพหุพพิ

สมาสที่มี สห เป็นบทหน้า เรียกว่า สหบุพบทพหุพพิสมาส มีคำแปลว่า “เป็นไปกับด้วย...”

สห ปุตุเตน โย วตตติติ สปุโตโต (ปุริโส - ปิตา) บุรุษ ใด ย่อมเป็นไป กับ ด้วยบุตร เหตุนั้น บุรุษนั้น ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยบุตร คือ บิดา

สมาสทอง

หมายถึง สมาสตั้งแต่ ๒ สมาส ขึ้นไป ย่อเป็นบทเดียวกัน เรียกง่าย ๆ คือ การผสมผสานสมาสหลายๆ ชนิดเข้าเป็นบทเดียวกัน โดยนิยมไว้ว่า สมาสใดแปลก่อนสมาสนั้นเป็นสมาสใหญ่ ไล่เป็นลำดับไปเรื่อยๆ จนถึงศัพท์ เช่น

ปวตติตปวรัมมจกโก (ภควา) (พระผู้มีพระภาค) ผู้มีจักรคือธรรมอันบรรลุนั้นให้เป็นไปแล้ว

เป็นตติยาตุลยาธิกรณพหุพพิสมาส

มีอวบุพบท กัมมธารยสมาส และวิเสสนบุพบท กัมมธารยสมาส เป็นภายใน

อว. บุพ. - ธมโม เอว จกโก ธมมจกโก จักรคือธรรม

วิ. บุพ. กัม. - ปวร ธมมจกโก ปวรัมมจกโก จักรคือธรรมอันบรรลุนั้น

ตติ. ตูล. - ปวตติต ปวรัมมจกโก เยน, โส ปวตติตปวรัมมจกโก (ภควา) ผู้มีจักรคือธรรมอันบรรลุนั้นให้เป็นไปแล้ว

คนธมาลาทิตถา (มนุสสา)

เป็นฉัฏฐิภินนาธิกรณพหุพิหิสมาส

มือสมาหาร ทวันทวสมาส และฉัฏฐิตุลาธิกรณพหุพิหิสมาส เป็นภายใน

อส. ทวัน. - คนโธ จ มาลา จ คนธมาลา ของหอมด้วย ระเบียบด้วย ชื่อว่า ของหอมและระเบียบ ท.

ฉ. ตล. พหุพ. - คนธมาลา อาทโย เยสํ, ตานิ คนธมาลาทีน (วตถุณี)

ของหอมและระเบียบ ท. เป็นต้น ของวตถุ ท. เหล่าใด วตถุ ท. นั้น ชื่อว่า มีของหอมและระเบียบ เป็นต้น

วิ. บุพ. กัม. - คนธมาลาทีน วตถุณี คนธมาลาทิตถุณี วตถุมีของหอมและระเบียบ เป็นต้น ท.

ฉ. ภินน. พหุพ. - คนธมาลาทิตถุณี หตฺถสฺส เยสํ, เต คนธมาลาทิตถา (มนุสสา) (ลบ วตถุ)

วตถุมีของหอมและระเบียบ เป็นต้น ท. มี ในมือ ท. ของมนุษย์ ท. เหล่าใด

มนุษย์ ท. เหล่านั้น ชื่อว่า มีวตถุมีของหอมและระเบียบ เป็นต้นในมือ

ตัทธิต

ตัทธิต หมายถึง ศัพท์ที่ลงปัจจัยตัทธิต ทำนามศัพท์บ้าง อพยยศัพท์บ้าง เพื่อแทน
เนื้อความของศัพท์ต่างๆ ทั้งเป็นการย่อศัพท์ให้สั้นลงด้วย

สหาย (สหาย/เพื่อน) + ตา + ลี = สหายตา (ความเป็นแห่งสหาย/เพื่อน)

นามศัพท์/อพยยศัพท์ ปัจจัยตัทธิต วิภัตตินาม

เปรียบเทียบสมาส-ตัทธิต

สมาส: สหายสส ภาโว สหายภาโว ความเป็นแห่งสหาย

ตัทธิต: สหายสส ภาโว สหายตา ความเป็นแห่งสหาย (ใช้ ตา ปัจจัย แทน ภาว ศัพท์)

ตัทธิตว่าโดยย่อ มี ๓ อย่าง (จัดเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ ๓ ประเภท) คือ

สามัญญตัทธิต

ภาวตัทธิต

อพยยตัทธิต

๑. สามัญญตัทธิต แบ่งออกเป็น ๑๓ คือ

๑) โคตตัตถิต	มีปัจจัย ๘ ตัว คือ	ณ ฌายน ฌาน ฌะย ฌิ ฌิก ฌว ฌะร
๒) ตระตยาหิตัตถิต	มีปัจจัย ๑ ตัว คือ	ฌิก
๓) ราคาหิตัตถิต	มีปัจจัย ๑ ตัว คือ	ณ
๔) ขาตาหิตัตถิต	มีปัจจัย ๓ ตัว คือ	อิม อีย กีย
๕) สมุหัตถิต	มีปัจจัย ๓ ตัว คือ	กณ ฌ ตา
๖) ฐานัตถิต	มีปัจจัย ๑ ตัว คือ	อีย
๗) พหุลัตถิต	มีปัจจัย ๑ ตัว คือ	อาลุ
๘) เสฏฐัตถิต	เป็นเครื่องหมายคุณนามชั้น วิเสส อติวิเสส มีปัจจัย ๕ ตัว คือ ๓ร ๓ม อียิสส ก อียอิฏฐ	
๙) ตทิสสัถิตัตถิต	มีปัจจัย ๙ ตัว คือ	วี ส สี อิก อี ร วนตุ มนตุ ฌ
๑๐) ปกตัตถิต	มีปัจจัย ๑ ตัว คือ	มย
๑๑) สังขยาตัตถิต	มีปัจจัย ๑ ตัว คือ	ก
๑๒) ปุรณัตถิต	มีปัจจัย ๕ ตัว คือ	ติย ฐ ถ ม อี
๑๓) วิภาคัตถิต	มีปัจจัย ๒ ตัว คือ	ธา โส
๒. ภาวัตถิต	มีปัจจัย ๖ ตัว คือ	ตต ฌย ตตน ตา ฌ กณ
๓. อัပ္พยัตถิต	มีปัจจัย ๒ ตัว คือ	ถา ถิ

ตัวอย่าง

ณ ปัจจัย

ศัพท์เดิม วิเคราะห์ ศัพท์ัตถิต คำแปล

รูปวิเคราะห์ว่า วสิฏฐัสส อปจจวาสิฏฐุเหลากอแห่งวสิฏฐะ ฯลฯ

๒) ภาวัตถิต มีปัจจัย ๖ ตัว คือ ตต ฌย ตตน ตา ฌ กณ ใช้แทน ภาว ความเป็น เฉพาะ ตา ปัจจัยลงแล้วสำเร็จเป็นอิทธิลึงค์ ปัจจัยที่เหลือเป็นนปุงสกลึงค์

ตต รูปวิเคราะห์ว่า

วิ. จนโท จนทสส ภาโว จนทตต ความเป็นแห่งพระจันทร์ ฯลฯ

๓) อพยยัตถิตี มีปัจจัย ๒ ตัว คือ ถา ถั ใช้แทน ปการ (ประการ)

ถา ปัจจัย รูปวิเคราะห์ว่า

ย เยน ปกาเรน ยถา โดยประการใด

ภาคหลักการแปลบาลีเป็นไทย

ความหมายของ “ประโยค” ในภาษาบาลี

ประโยค หมายถึง คำพูดที่ได้ความบริบูรณ์ตอนหนึ่งๆ สามารถที่จะทำให้ผู้ฟังเข้าใจ เนื้อความได้ชัดเจนตามที่ต้องการ เช่น คำพูดภาษาไทยว่า ฉันกินข้าว หรือ เข้าเกิดในตอนเช้า เป็นต้น จะเห็นได้ว่าเนื้อความของประโยคคำพูดนั้นมีใจความบริบูรณ์ชัดเจนในตัว สามารถเข้าใจได้ทันที

ในภาษาบาลีก็มีลักษณะเดียวกัน ข้อความต่างๆจะหมายรู้ได้ เมื่อผู้พูดๆจบประโยคแล้ว หรือเมื่อผู้เขียนๆจบประโยคแล้ว ประโยคในภาษาบาลี ได้แก่ ข้อความที่เรียกกันว่า “วาทก” แต่ ละวาทกก็เป็นประโยคหนึ่งๆ แบ่งได้ ดังนี้ ที่ใช้ทั่วไปในธรรมบทมี ๙ ประโยค

๑.ประโยคกัตตุวาทก คือ บ่งถึงผู้ทำ ยกขึ้นเป็นประธานในประโยค เช่น

สุโต โอทน ปจติ ฯ อ.พ่อครัว หุงอยู่ ซึ่งข้าวสุก ฯ

(พ่อครัว = ประธาน , ข้าวสุก = กรรม, หุง = กริยา)

๒.ประโยคกัมมวาทก คือ บ่งผู้ถูกทำ ยกขึ้นเป็นประธานในประโยค เช่น

สุเทน โอทโน ปจียเต ฯ อ.ข้าวสุก อันพ่อครัว หุงอยู่ ฯ

(ข้าวสุก = ประธาน , หุง = กริยา , พ่อครัว = อนุวิธานกัตตา เนื่องด้วยประธาน)

๓.ประโยคภาววาทก คือ บ่งเพียงความมีความเป็น ไม่มีตัวประธาน เช่น

เตน ภูยเต ฯ อันเขา เป็นอยู่ ฯ

(เน้นกริยาที่ทำ ไม่เน้นประธานหรือกรรม เช่น ภาษาไทยมีคนถามว่า ท่านทำอะไรอยู่ แล้วเรา

ตอบว่า “กำลังไป” เป็นต้น

๔.ประโยคเหตุกัตตุวาทก คือ บ่งผู้ใช้ให้ทำ ยกขึ้นเป็นประธานใน ประโยค เช่น

สามโก สุทฺ โอทน ปาเจติ ฯ อ.นาย ยังพ่อครัว ให้หุงอยู่ ซึ่งข้าวสุก ฯ

(นาย = ประธาน , พ่อครัว = ถูกใช้ , ข้าวสุก = กรรม , ให้หุง = กริยาที่ใช้)

๕.ประโยคเหตุกัมมวาทก คือ บ่งผู้ที่ถูกเขาใช้ให้ทำ ยกขึ้นเป็นประธานในประโยค เช่น

สามเณน สุทฺ โอทน ปาจาปิยเต ฯ อ.ข้าวสุก อันนาย ยังพ่อครัว ให้หุงอยู่ ฯ

(ข้าวสุก = ประธาน, นาย = คนใช้ , พ่อครัว = คนถูกใช้ , ให้หุง = กริยาที่ใช้)

๖.ประโยคสังคัลปะ คือ ประโยคที่มีประธาน แต่ไม่มีกริยาคุมพากย์ เช่น

พุทธสส สาวโก ฯ อ.สาวก ของพระพุทธเจ้า ฯ(มีแต่ประธาน ไม่มีกริยาคุมพากย์)

๗.ประโยคอนุาทร คือ ประโยคแทรกที่ประกอบด้วยนามที่เป็นฉฐฐฐฐฐฐฐฐฐฐ แปลว่า “เมื่อ” เช่น

สามเณรสส ฐมมํ ญญตสส อนุคาโร ชาโต ฯ

แปลว่า เมื่อสามเณรแสดงอยู่ซึ่งธรรม ความมืดเกิดขึ้นแล้ว ฯ

(สามเณรสส ฐมมํ ญญตสส เป็นประโยค อนุาทร หรือ แทรกนั่นเอง)

๘.ประโยคลักษณะ คือ ประโยคแทรกที่ประกอบด้วยนามที่เป็นสัตตมวิภัติ แปลว่า “ครั้นเมื่อ” เช่น

รณญฺเ อาคเต ชนา ปกฺกมฺนติ ฯ แปลว่า ครั้นเมื่อพระราชามาแล้ว ชนทั้งหลายก็หลีกไป

(รณญฺเ อาคเต เป็นประโยค ลักษณะ)

๙. ประโยคกริยาประธานนัย คือ ประโยคที่มี “ตฺวา ปัจจย” คุมพากย์ หรือคุมประโยค ซึ่งโดยมากคุมพากย์

ไม่ได้ เพราะ “ตฺวา ปัจจย” เป็นกริยาในระหว่าง เช่น

เต ชนา เทวโลกา จวิตฺวา เชฏฐกฺกมฺมพิโก มหากปฺปินราชา นาม อโหสิ ฯ

แปลว่า ชนเหล่านั้น เคลื่อนจากเทวโลก หัวหน้ากมฺมพิโก ได้เกิดเป็นพระราชาพระนามว่า มหากปฺปินะ ฯ

(คำว่า จวิตฺวา เป็นกริยาคุมพากย์ ชื่อว่า กริยาประธานนัย ซึ่งมีใช้น้อยมาก)

ภาคหลักการแปลไทยเป็นบาลี

๑.โครงสร้างของประโยค

๑.๑.บทประธาน(เอกพจน์ หรือ พหูพจน์ก็ได้)

๑.๒.บทขยายประธาน

๑.๓.บทกรรม

๑.๔.บทขยายกรรม

๑.๕.บทกริยา

๑.๖.บทขยายกริยา

๑.๗.บทอาลปนะ(คำร้องเรียก เช่น ภาษาไทย ท่านผู้เจริญ,แม่นาง เป็นต้น)

๑.๘.บทนิบาต (คำกริยนำก่อนเข้าเรื่อง)

๒.กฎเกณฑ์การเรียงภาษาบาลี

๒.๑ วิธีเรียงปฐมาวิภัติ โดยมากใช้เป็นประธานในประโยค จึงนิยมนำไว้หน้าข้อความของประโยคนั้นๆเสมอ

๒.๒ วิธีเรียงทุติยาวิภัติ ส่วนมากเป็นกรรม แปลว่า ซึ่ง,ผู้,ยัง,สิ้น,ตลอด,กะ,เฉพาะ

๒.๓ วิธีเรียงตติยาวิภัติ ส่วนมากเรียงถัดจากทุติยาวิภัติ แปลว่า ด้วย,โดย,อัน,ตาม,เพราะ,มี, ด้วยทั้ง

๒.๔ วิธีเรียงจตุตถวิภัติ ส่วนมากเรียงถัดจากตติยาวิภัติ แปลว่า ด้วย,โดย,อัน,ตาม,เพราะ,มี, ด้วยทั้ง แก่,เพื่อ,ต่อ

๒.๕ วิธีเรียงปัญจมีวิภัติ ส่วนมากเรียงถัดจากจตุตถวิภัติ แปลว่า แต่,จาก,กว่า,เหตุ

๒.๖ วิธีเรียงฉกฐวิภัติ ส่วนมากเรียงถัดจากปัญจมีวิภัติ แปลว่า แห่ง,ของ,เมื่อ

๒.๗ วิธีเรียงสัตตมีวิภัติ ส่วนมากเรียงถัดจากฉกฐวิภัติ แปลว่า ใน,ใกล้,ที่,ครั้นเมื่อ,ในเพราะ, เหนือ,บน,ณ

๒.๘ วิธีเรียงอาลปนะ ถ้าไม่มีศัพท์นามหรือศัพท์นิบาตอยู่ด้วย นิยมเรียงไว้เป็นตัวที่ ๒ เสมอ แต่ถ้ามีศัพท์นามหรือนิบาตอยู่ด้วย นิยมเรียงไว้เป็นตัวที่ ๓ ที่ ๔ บ้าง ที่ ๕ บ้าง

๒.๙ วิธีเรียงวิเสสนะ นิยมวางไว้หน้าบทนามที่ตนขยายเสมอ

๒.๑๐ วิธีเรียงวิกิตักตนา นิยมเรียงไว้หน้ากริยาว่ามี ว่าเป็นเสมอ

๒.๑๑ วิธีเรียงกริยา ส่วนมากวางอยู่สุดท้ายของประโยคเสมอ

๒.๑๒ วิธีเรียงประโยคอนุาทร ส่วนมากจะแทรกตามประโยคใหญ่ แต่จะวางหลังประธานของประโยคใหญ่เสมอ

๒.๑๓ วิธีเรียงประโยคลักษณะ ส่วนมากจะแทรกตามประโยคใหญ่ แต่จะวางหลังประธานของประโยคใหญ่เสมอ

๒.๑๔ วิธีเรียงนิบาต มีการเรียงอยู่ ๒ แบบคือ

๑.เรียงไว้หน้าประโยคเช่น สเจ,ยทิ,หนท เป็นต้น

๒.เรียงไว้หน้าประโยคไม่ได้ ต้องอยู่ตัวที่ ๒ เสมอเช่น หิ,จ,ปน,กิริ เป็นต้น

๓.การแปลไทยเป็นบาลี

มีหลักเกณฑ์การแปลเช่นเดียวกันกับการแปลบาลีเป็นไทย แต่อาจจะยากกว่า ดังต่อไปนี้

๓.๑.ประโยคกัตตุวาจาก

๓.๒.ประโยคกัมมวาจาก

๓.๓.ประโยคภาววาจาก

๓.๔.ประโยคเหตุกัตตุวาจาก

๓.๕.ประโยคเหตุกัมมมาจาก

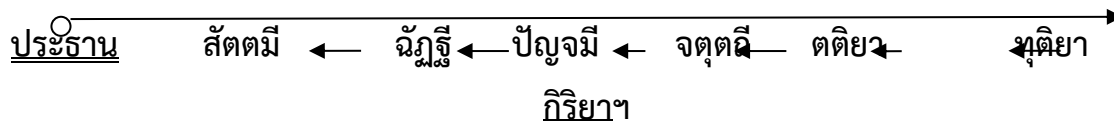
๓.๖.ประโยคสังคัตถะ

๓.๗.ประโยคอนุาทร

๓.๘.ประโยคลักขณะ

๓.๙.ประโยคกิริยาประธานนัย

ตัวอย่างโครงสร้างประโยคในภาษาบาลี

เช่น

๑. เอโก^๔ กิร^๒ ฆนเต^๑ สามเณโร^๓ อตฺตโน^๕ หตฺเถน^๗ ภาตฺตกิจฺจ^๖
 กโรติ^๕

แปลว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า อ.สามเณร รูปหนึ่ง ย่อมกระทำ ซึ่งกิจด้วยภัตร
 ด้วยมือ ของตน

แยกแต่ละศัพท์

๑. ฆนเต-ข้าแต่ท่านผู้เจริญ	เป็น	อาลปนะ (คำร้องเรียก)
๒. กิร -ได้ยินว่า	เป็น	นิบาต ต้นข้อความ
๓. เอโก-รูปหนึ่ง	เป็น	วิเสนนะ(คำวิเศษ หรือคุณนาม)
๔. สามเณโร-อ.สามเณร	เป็น	ประธานในประโยค
๕. กโรติ-ย่อมกระทำ	เป็น	กิริยาในประโยค
๖. ภาตฺตกิจฺจ-กิจด้วยภัต	เป็น	กรรม(ทุตติยาวิภัตติ)
๗. หตฺเถน-ด้วยมือ	เป็น	ตัวขยายกรรม (ตติยาวิภัตติ)
๘. อตฺตโน-ของตน	เป็น	ตัวขยายกรรม(จัญญีวิภัตติ)

ชื่อ.....นามสกุล.....เลขที่.....รหัส นศ.....

แบบฝึกหัดท้ายบทเรียน

(แปลบาลีเป็นไทย,แปลไทยเป็นบาลี)

๑.ให้นิสิทหาและเขียนบาลีประโยคเหตุกัตตุวจากและเหตุกัมมวจากมา พร้อมคำแปล ๕ ประโยค

๑.....

แปลว่า.....

๒.....

แปลว่า.....

๓.....

แปลว่า.....

๔.....

แปลว่า.....

๕.....

แปลว่า.....

๒.ประโยคที่ว่า “ สามเณโร คามํ คจฺจติฯ แปลว่า สามเณร ย่อมไป สู่หมู่บ้าน ฯ

ให้นิสิทเติมคำเหล่านี้ (ประธาน, กริยา,กรรม)ในช่องว่างให้ถูกต้อง

-สามเณโร เป็น.....ในประโยค

-คามํ เป็น.....ในประโยค

-คจฺจติ เป็น.....ในประโยค

๓.ให้นิสิทเติมคำเหล่านี้ (วาจก,ประโยคกัตตุวจาก,ประโยคกัมมวจาก,ประโยคภาววาจก)ในช่องว่างให้ถูกต้อง

-ประโยค ที่บ่งถึงผู้ทำ ยกขึ้นเป็นประธานในประโยคเรียกว่า

-ข้อความต่างๆจะหมายรู้ได้ เมื่อผู้พูดๆจบประโยคแล้ว เรียกว่า.....

- ประโยคที่ บ่งเพียงความมีความเป็น ไม่มีตัวประธาน เรียกว่า.....

- ประโยคกัมมวจาก คือ บ่งผู้ถูกทำ ยกขึ้นเป็นประธานในประโยคเรียกว่า.....

พระธรรมบท หรือ ธรรมบท เป็นชื่อประชุมพระพุทธานุญาตในรูปแบบร้อยกรอง และเป็น ๑ ในตำราพุทธศาสนา ซึ่งได้รับความนิยมอ่านทั้งเป็นที่รู้จักมากที่สุด ธรรมบทฉบับต้นที่สุดอยู่ในขุททกนิกายซึ่งเป็นหมู่ ๑ ในพระไตรปิฎกฉบับหินยาน

พุทธโฆสะ นักวิชาการและนักวิจารณ์พุทธศาสนา อธิบายว่า พระพุทธานุญาตแต่ละส่วนที่บันทึกไว้นั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าสมณโคดมทรงแสดงไว้ต่างโอกาสแล้วแต่สถานการณ์จำเพาะที่บังเกิดขึ้นในพระชนม์และในสังฆมณฑล เขารายรายละเอียดสถานการณ์ดังกล่าวไว้ในงานเขียนเรื่อง "ธรรมบทอรรถกถา" ซึ่งต่อมากลายเป็นแหล่งตำนานพระพุทธรูปประวัติตามประเพณี ธรรมบทนั้นประกอบด้วยพระพุทธานุญาตซึ่งพระโคตมตรัสไว้ในหลาย ๆ โอกาส"เพราะเหตุที่กลั่นตัวอย่างอันซับซ้อน ทฤษฎี ถ้อยคารม และระดับอันสูงของพระพุทธรูปโอวาทให้เป็นร้อยกรองที่กระชับแต่โปร่งใสดั่งมณี ธรรมบทจึงช่วยให้วิถิปุทธเป็นที่เข้าถึงได้โดยทั่วกัน...อันที่จริง เป็นไปได้ว่า บ่อเกิดธรรมบทในช่วง ๓๐๐ ปีก่อนคริสต์ศักราชนั้นโยงไปถึงการที่สังฆมณฑลอินเดียสมัยแรก ๆ จำต้องถอดเอาโอวาทธรรมแห่งถ้อยพระพุทธรูปต้นฉบับออกเป็นภาษาชาวบ้าน" ธรรมบทนี้เป็นส่วนหนึ่งของ ขุททกนิกายในพระสูตรของพระไตรปิฎก กระนั้น อย่างน้อยก็หนึ่งของธรรมบทปรากฏในส่วนอื่น ๆ ของพระไตรปิฎกด้วย ครั้นราว ๔๐๐ หรือ ๕๐๐ ปีก่อนคริสต์ศักราช พุทธโฆสะแต่งคำอธิบายธรรมบทเรียก "ธรรมบทอรรถกถา" มีเนื้อหา ๓๐๕ เรื่องเพื่อขยายความเข้าใจร้อยกรองธรรมบท ธรรมบทฉบับภาษาบาลีเป็นที่รู้จักมากที่สุด แต่ก็ปรากฏฉบับอื่นด้วยธรรมบทในภาษาบาลีประกอบด้วยร้อยกรอง ๔๒๓ บท แบ่งเป็น ๒๖ หมวด (เป็นหลักสูตรเปรียญธรรมของพระภิกษุ – สามเณร)ดังนี้

๑. ยมกวัคค์ (บทแผ่)	๒. อปปมาทวัคค์ (บทไม่ประมาท)
๓. จิตวัคค์ (บทคำนึง)	๔. บุพผวัคค์ (บทดอกไม้)
๕. พาลวัคค์ (บทคนชั่ว)	๖. ปณฺธิตวัคค์ (บทผู้ทรงภูมิ)
๗. อรหัตตวัคค์ (บทอรหันต์)	๘. สหสสวัคค์ (บทพัน)
๙. ปาปวัคค์ (บทบาป)	๑๐. ทณฺฑวัคค์ (บทลงโทษ)
๑๑. ชราวัคค์ (บทสูงวัย)	๑๒. อัตตวัคค์ (บทตน)
๑๓. โลภวัคค์ (บทโลภ)	๑๔. พุทธวัคค์ (บทตื่นรู้)
๑๕. สุขวัคค์ (บทสุข)	๑๖. ปิยวัคค์ (บทอันเป็นที่รัก)
๑๗. โกรธวัคค์ (บทโกรธ)	๑๘. มลวัคค์ (บทมัวหมอง)
๑๙. รัมมัตถวัคค์ (บททรงธรรม)	๒๐. มัคคววัคค์ (บทชี้ทาง)
๒๑. ปกิณณกวัคค์ (บทเบ็ดเตล็ด)	๒๒. นิรยวัคค์ (บทนรก)
๒๓. นาควัคค์ (บทช้างสาร)	๒๔. ทณฺหววัคค์ (บทกระหาย)
๒๕. ภิกขุวัคค์ (บทขอทาน)	๒๖. พรหมณวัคค์ (บทพรหมณ์)

การแปลมครเป็นไทยและการแปลไทยเป็นมคร

ตัวอย่างเรื่องราวในธรรมบท

บาลี

๑. ยมกวคฺค วรรณนา

๑. จกขุปาลตเถร วตฺถ. [๑]

มโนปุพฺพคมมา ธมฺมา	มโนเสฏฺฐา มโนมยา,
มนสา เจ ปทฺฐเจน	ภาสติ วา กโรติ วา,
ตโต น ทุกฺขมเนวติ	จกฺกว วโหติ ปทฺนติ.

อย ธมฺมเทสนา กตฺถ ภาสิตาติ. สาวตฺถิย. ก อารพฺภาติ. จกขุปาลตเถร.

สาวตฺถิย กิร มหาสุวณฺโณ นาม ภูมฺมพิโก อโหสิ อทฺโธ มหฺทฺธโน มหาโกโค อปฺตฺตโก. โส เอกทิวส นหฺนตฺถิถ คนฺตฺวา นหาตฺวา อากจฺฉนโต อนฺตรามคฺเค สมฺปนฺนสาช เอก วนปฺปตี ทิสฺวา อย มหฺเสฏฺฐาย เทวตฺยา ปริคฺคหิตอ ภวิสฺสตีติ ตสฺส เหมจฺจภาค โสธาเปตฺวา ปาการปริกฺเขป การฺาเปตฺวา วาลุก โอภิราเปตฺวา ธชปตฺก อุสสาเปตฺวา วนปฺปตี อลงกริตฺวา ปุตฺต วา อีตฺร วา ลภิตฺวา ตุมหาภ มหาสภการ กริสฺสามีติ ปตฺถน กตฺวา ปกฺกามิ.อดสฺส ภริยา ย กุจฺฉิย คพฺโภ ปติภูจฺจาสิ.

โส ตสฺสา คพฺภ- ปริหาร อทาสิ. สา ทสมาสจฺเจน ปุตฺต วิชายิ. เสฏฺฐิ อตฺตนา ปาลิต วนปฺปตี นิสฺสาย ลทฺธตฺตา ตสฺส ปาโลติ นาม อกาสิ. อปรภาเค อณฺณ ปุตฺต ลภิ. ตสฺส จุลปาลิต นาม กตฺวา อิตฺรสฺส มหาปาโลติ นาม กริ. เต วยปฺปตฺเต ชรพฺพนธเนนพฺนธิสฺสุ. อปรภาเค มาตาปิตโร กาลมกฺสุ. สพฺพ โภค ทฺวินนยว วิวเรสุ.

คำแปล

๑. ยมกวรรค วรรณนา

๑. เรื่องพระจักขุปาลเถระ [๑]

[ข้อความเบื้องต้น]

มีปุจฉาว่า "พระธรรมเทศนานี้ว่า

"ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่
สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจร้ายแล้ว พุทฺธอยู่ก็ดี
ทำอยู่ก็ดี ทุกข์ย่อมไปตามเขา เพราะเหตุนั้น จง
ล่ออันหม่นไปตามรอยเท้าโค ผู้นำแอกไปอยู่ฉะนั้น,"

ดังนี้ พระศาสดาตรัสแล้ว ณ ที่ไหน ?"

วิสัชนาว่า "พระองค์ตรัสแล้ว ณ กรุงสาวัตถี."

มีปุจฉา (เป็นลำดับไป) ว่า "พระองค์ทรงปรารภใคร ?"

มีวิสัชนาว่า "พระองค์ทรงปรารภพระจักขุปาลเถระ."

[กุฎุมพีทำพิธีชอุบตร]

ดังได้สดับมา ในกรุงสาวัตถี มีกุฎุมพีผู้หนึ่งชื่่อมหาสุวรรณ เป็นคนมั่งมี มีทรัพย์มาก มีสมบัติมาก

(แต่) ไม่มีบุตร. วันหนึ่งเขาไปสู่ว่างน้ำ อาบเสร็จแล้วกลับมา เห็นต้นไม้ใหญ่ที่เป็นเจ้าไพรต้นหนึ่งมีกิ่งสมบูรณ์ ในระหว่างทาง คิดว่า "ต้นไม้นี้ จักมีเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่สิงอยู่" ดังนี้แล้ว จึงให้ชำระส่วนภายใต้เท้าต้นไม้ให้สะอาดแล้ว ไหว้กรวด เกลี้ยทราย ยกธงชัยและธงปักขึ้น แต่งต้นไม้เจ้าไพรแล้ว ทำปราณนา (คือบน) ว่า "ข้าพเจ้าได้บุตรหรือธิดาแล้ว จักทำสักการะใหญ่ถวายท่าน" ดังนี้แล้ว หลีกไป.

[กุมภพได้บุตรสองคน]

ในกาลเป็นลำดับมา ภรรยาของท่านเศรษฐีก็ตั้งครรภ์. ท่านก็ให้พิธีกรรมบริหาร แก่นาง. ครั้นล่วง ๑๐ เดือน นางคลอดบุตรคนหนึ่งท่านเศรษฐีขนานนามแห่งบุตรนั้นว่า "ปาละ" เพราะเหตุการนั้นตนอาศัยต้นไม้ใหญ่ที่เป็นเจ้าไพรอันตนอภิบาลจึงได้แล้ว. ในกาลเป็นส่วนอื่น ท่านเศรษฐีได้บุตรอีกคนหนึ่ง ขนานนามว่า "จุลปาละ" ขนานนามบุตรคนแรกว่า "มหาปาละ." ครั้น ๒๑ กุมนั้นเจริญวัย มารดาบิดาก็คิดผูกพันด้วยเครื่องผูกพันคือการครองเคหาสถาน.

ตัวอย่างคำถวายทานที่เป็นภาษาบาลีที่นิสิตควรทราบเข้าใจ

คำถวายสังฆทานแบบสากลทั่วไป

อิมานิ มยํ ภนฺเต , ภตฺตานิ, สปริวารานิ, ภิกฺขุสงฺฆสฺส, โอนฺ ชยาม, สาธุ โน ภนฺเต, ภิกฺขุสงฺโฆ, อิมานิ ภตฺตานิ, สปริวารานิ, ปฏิกฺคณฺหาตุ อมฺหากํ, จีฆรตฺตํ , หิตาย สุขาย.

คำแปล ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอน้อมถวายภัตตาหาร กับบริวารเหล่านี้ แก่พระภิกษุสงฆ์ ขอพระภิกษุสงฆ์จงรับภัตตาหาร กับบริวารเหล่านี้ ของข้าพเจ้าทั้งหลาย เพื่อประโยชน์และความสุข แก่ข้าพเจ้าทั้งหลายสิ้นกาลนาน เทอญ ฯ

คำถวายสังฆทาน (ประเภทอุทิศให้ผู้ตาย)

อิมานิ มยํ ภนฺเต , มตฺกภตฺตานิ , สปริวารานิ , ภิกฺขุสงฺฆสฺส , โอนฺชยาม , สาธุ โน ภนฺเต , ภิกฺขุสงฺโฆ , อิมานิ, มตฺกภตฺตานิ , สปริวารานิ. ปฏิกฺคณฺหาตุ , อมฺหากณฺเฑว. มาตาปิตุอาทินญฺจ ญฺาตกาณํ, กาลกตาณํ , จีฆรตฺตํ , หิตาย, สุขาย

คำแปล ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายมตกภัตตาหาร กับทั้งบริวารเหล่านี้ แก่พระภิกษุสงฆ์ ขอพระภิกษุสงฆ์จงรับภัตตาหาร กับบริวารเหล่านี้ของข้าพเจ้าทั้งหลาย เพื่อประโยชน์และความสุข แก่ข้าพเจ้าทั้งหลายด้วย แก่ญาติของข้าพเจ้าทั้งหลายมีมารดาบิดาเป็นต้น ผู้ทำกาลล่วงลับไปแล้ว ด้วย สิ้นกาลนาน เทอญ ฯ เป็นต้น

“ฝูงชนกำเนิดคล้าย	คลึงกัน
ใหญ่ย่อมเพศผิวพรรณ	แผกบ้าง
ความรู้อาจเรียนทัน	กันหมด
ยกแต่ชั่วดีกระด้าง	ท่อนแก้ฤไหว”

(พระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สันเกศารัชกาลที่ ๕)

แบบฝึกหัด

๑. ให้นิสิตเขียนคำอาราธนาศีล ๕ และคำอาราธนาศีล ๘ เป็นภาษาบาลีและคำแปลเป็นภาษาไทย

๒. ให้นิสิตเขียนคำอาราธนาพระปริตร เป็นภาษาบาลีและคำแปลเป็นภาษาไทย

๓. ให้นิสิตแปลข้อความต่อไปนี้และเขียนเป็นภาษาบาลี (ไม่ต้องแยกทีละศัพท์)

“ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายผ้าบังสุกุลจีวร กับทั้งบริวาร เหล่านี้ แก่พระภิกษุสงฆ์ ขอพระภิกษุสงฆ์จงรับผ้าบังสุกุลจีวร กับทั้งบริวารเหล่านี้ ของข้าพเจ้าทั้งหลาย เพื่อประโยชน์และความสุข แก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย สิ้นกาลนาน เทอญ”

๔. ให้แปลข้อความต่อไปนี้และเขียนเป็นภาษาบาลี (ไม่ต้องแยกทีละศัพท์)

“ท้าวสัทัมบดี แห่งโลก ได้ประครองอัญชลีทูลวิงวอนพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐว่า สัตว์ผู้มีจุลี ในดวงตาน้อย มีอยู่ในโลกนี้ ขอพระคุณเจ้าโปรดแสดงธรรม อนุเคราะห์ด้วยเถิด”

๑. เติมคำในช่องว่างให้ถูกต้อง

๑) อักษรในบาลีภาษามี ตัว แบ่งเป็นสระและพยัญชนะ

สระมี ตัว ได้แก่ _____

พยัญชนะมี ตัว

พยัญชนะวรรค มี ตัว ได้แก่ _____

_____ เรียกว่า ก วรรค

_____ เรียกว่า จ วรรค

_____ เรียกว่า ฎ วรรค

_____ เรียกว่า ต วรรค

_____ เรียกว่า ป วรรค

พยัญชนะอวรรค มี ตัว ได้แก่ _____

๒) ส่วนแห่งคำพูด (วจีวิภาค) มี ๖ อย่าง ได้แก่

๑. ๒. อัပ္พยศัพท์

๓. ๔. กิตก์

๕. ๖. ตัทธิต

๓) นามศัพท์ คือ _____

๔) คุณนาม คือ _____

๕) สัพพนาม คือ _____

๒. จงตอบคำถามเหล่านี้ในช่องว่าง

๑) ลิงค์ ในบาลีภาษา จัดตามกำเนิดของภาษา และ _____

๒) การันต์ หมายถึง _____

๓) อมโร (เทวดา) เป็น _____ ลิงค์

- ๔) ภูมิ (แผ่นดิน) เป็น _____ ลิงค์
- ๕) อุทก (น้ำ) เป็น _____ ลิงค์
- ๖) วณะมี ได้แก่ _____
- ๗) บุริส แปลว่า “ซึ่ง บุรุษ” เป็น _____ วิภัติ
- ๘) อุทเร แปลว่า “ใน ท้อง” เป็น _____ วิภัติ

๓. จงเขียนประโยคต่อไปนี้โดยสะกดแบบภาษาบาลี

๓.๑ ปาณาติปาตา เวระมะณี สิกขาปะทัง สะมาทิยามิ.

๓.๒ อะทินนาทานา เวระมะณี สิกขาปะทัง สะมาทิยามิ.

๓.๓ กาเมสุ มิจฉาจารา เวระมะณี สิกขาปะทัง สะมาทิยามิ.

๓.๔ มุสาวาทา เวระมะณี สิกขาปะทัง สะมาทิยามิ.

๓.๕ สุราเมระยัมมัสเซปะมาทัญฐานา เวระมะณี สิกขาปะทัง สะมาทิยามิ.

๔. จงแปลประโยคต่อไปนี้เป็นภาษาไทย (แปลโดยสรุป)

๔.๑ อินาทานํ ทุกฺขํ โลก.

๔.๒ ฌมฺมจารี สุขํ เสติ.

๔.๓ ปญญา โลกสฺมี ปชฺโชโต.

๔.๔ สพฺพทานํ ฌมฺมทานํ ชินาติ.

๔.๕ อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ.

๒. จงนำคำศัพท์ใน (ก) เติมใน (ข) ให้ถูกต้อง

(ก)	๑ ปวิสนติ	๒ อุกคโต
	๓ คโต	๔ อุปปนโน

- ๕ กโรม ๖ กิพนติ
 ๗ ตุมเห ๘ อห
 ๙ สามคคี ๑๐ ปสสติ
- (ข) ๑ พุทโธ โลเก _____ . ๒ สุริโย นเก _____ .
 ๓ โย ฌมม _____ . ๔ _____ สุสานิ คจนามิ.
 ๕ ราชา อุตยาน _____ . ๖ มย กมม _____ .
 ๗ ภิกขุ คามิ ปิณฑาย _____ . ๘ _____ ฌมม สุณณ.
 ๙ สุขา สงฆสส _____ . ๑๐ กุมารอ อุตยาน _____ .

๓. ประโยคต่อไปนี้เป็นวาทกอะไร. (กัตตวาทก, กัมมวาทก, ภาววาทก, เหตุกัตตวาทก, เหตุกัมมวาทก)

- ๔.๑ กสมา สิสโส ครุณา ครหียเต. _____
 ๔.๒ สุริ ปิยามิ. _____
 ๔.๓ จิร อธิ วสิมทา. _____
 ๔.๔ มาตา ธีตร สิกขาเปติ. _____
 ๔.๕ เกนอย ญโป ปติภฐาปิยเต. _____

๔. ขีดเส้นใต้คำในวงเล็บให้ถูกต้องตามไวยากรณ์

- ๕.๑ (พุทโธ, พุทธา) โลเก (อุปปนนา, อุปปนน)
 ๕.๒ (มย, ตุมเห) ปุณญ (กริสสาม, กริสสธ)
 ๕.๓ (โจโร, โจรา) คพเก (นิสินโน, นีสินนติ)
 ๕.๔ (ราชา, ราชาโน) อุตยาน (คจณติ, คจณนติ)
 ๕.๕ (อัย, อิม) อิตถิ เทวสิก ปุณญ (กริ, กริณนติ)
 ๕.๖ อชช (อห, มย, ตว) เทวนคร (คจนามิ, คจนาม, คจณ)
 ๕.๗ (อจาริโย, อจาริยา) ปณห (ปุจณนติ, ปุจณนติ)
 ๕.๘ ราชา อตตโน รฐฐุ ชนนานิ อิสสโร (โหนติ, โหติ)
 ๕.๙ (อัย, อิม) ทารกา เสฐฐิโน (โหนติ, โหติ)
 ๕.๑๐ (จตตาริ, เอโก) (พราหมณ, พราหมณา) อุตยาน (คตา, คโต)

๑. ฎปาโล ปุว ฎญชติ.....

(ฎปาโล *พระฎบาล ป., ฎช ฐาตุ*กิน ติ วัตตมานา *ย้อม ปว * ชนม ปง)

๒. ปุตตา สยณติ.....

(ปุตุต *บุตร ปุ., สย ชาติ*นอน อนติ วัตตมานา *ยอม)

๓.วาณิชา สยนิติ.....

(วาณิข *พ่อค้า ปุ., สย ชาติ*นอน อนติ วัตตมานา *ยอม)

๔.พทุโร ปสสติ.....

(พทุธ *พระพุทธเจ้า ปุ., ทิส ชาติ*เห็น (แปลง ทิส เป็น ปส) ตี วัตตมานา *ยอม)

๕.มาตุโล เขตต์ กสติ.....

(มาตุล *ลุง ปุ., กส ชาติ*ไถ อนติ วัตตมานา *ยอม เขตต์ *นา นปุ)

๖.มิตตา คจณติ.....

(มิตต*มิตร ปุ., คม ชาติ*ไป อนติ วัตตมานา *ยอม)

หัตแปลประโยค

พทุธา จ นาม รมณ์ เทเสนตา ,

สรณสีลปพพชาทินิ อุปนิสสย โอลเกตวา อชฌาสยวเสน รมณ์ เทเสนติ;

ตสฺมา ตํทิวสํ สตถา ตสฺส อุปนิสสย โอลเกตวา รมณ์ เทเสนโต อนุปุพพิกถํ กเถสิ.

ก็ ชื่อ อ. พระพุทธเจ้า ท. เมื่อทรงแสดง ซึ่งธรรม, ทรงตรวจดูแล้ว ซึ่งธรรมอันเป็นอุปนิสัย (แห่ง คุณ ท.) มีสธนะและศีลและบรรพชา เป็นต้น ย่อมทรงแสดง ซึ่งธรรม ด้วยอำนาจแห่งอัยยาศัย; เพราะเหตุนั้น ในวันนั้น อ. พระศาสดา ทรงตรวจดูแล้ว ซึ่งธรรมอันเป็นอุปนิสัย แห่งกุฎุมมพีชื่อว่า มหาบาลนั้น เมื่อทรงแสดง ซึ่งธรรม ตรัสแล้ว ซึ่งวาจาเป็นเครื่องกล่าวโดยลำดับ ฯ

กิริยาอาชยาต

วนท + อ = วนท ไหว้ ลง ติ วิภัตติ เป็นต้น เป็น วนทติ, วนทนติ, วนทสิ; วนทตุ; วนทิ, วนทิสสติ ...

	เอกวจนะ			พหุวจนะ	
ปฐม.	ปุริโส/อิตถี/กุล วนทติ.	ผู้ชาย/ผู้หญิง/ ตระกูล ไหว้.	นามนาม	ปุริสา/อิตถีโย/กุลานิ วนทนติ.	ผู้ชาย ท./ผู้หญิง ท./ตระกูล ท. ไหว้.
	โส/สา/ต วนทติ.	เขา/เธอ ไหว้.	ต ...	เต/ตา/ตานิ วนทนติ	เขา ท./เธอ ท. ไหว้.
มัธยม.	ตว วนทสิ.	คุณ ไหว้.	ตุมห	ตุมहे วนทถ.	คุณ ท. ไหว้.
อุตตม.	อห วนทามิ.	ผม ไหว้.	อมห	มย วนทาม.	ผม ท. ไหว้.

ปัจจัยกิริยาภิกต 10 ตัว เป็นเครื่องหมาย วาจก ดังนี้

เป็นเครื่องหมาย

กิตปัจจัย อนต ตวนตุ ตาวี (อยู่, กิริยาในระหว่าง) กัตตุวาจก และ เหตุกัตตุวาจก

กิจปัจจัย อนิย ตพพ (ควร,พึง, ควรพากย์ได้) กัมมวาจก เหตุกัมมวาจก และ ภาววาจก

กิตกิจปัจจัย มาน ต ตุน ตวา ตวาน (แล้ว, กิริยาในระหว่าง) วาจกทั้ง 5

ฝึกแปลโดยพยัญชนะ

ตสฺมา ตทิวส สตถา ตสฺส อุปนิสฺสย โอลเกตฺวา ธมม เทเสนโต อนุปุพฺพิกถ กเถสิ.

เพราะเหตุนั้น ในวันนั้น อ. พระศาสดา ทรงตรวจดูแล้ว ซึ่งธรรมอันเป็นอุปนิสัย แห่งกุฎุมพีชื่อว่ามหาบาลนั้น เมื่อทรงแสดง ซึ่งธรรม ตรัสแล้ว ซึ่งวาจาเป็นเครื่องกล่าวโดยลำดับ ฯ

ต (วจน) สุตฺวา มหาปาโล กุฎุมพีโก จินฺเตสิ “ปรโลกํ คจฺจนตํ (บุคคล) ปุตุตธีตโร วา โภคา วา นานุคจฺจนติ, สรรีปี อตฺตนา สหฺธิ น คจฺจติ ; (อห) ปพฺพชิสฺสามิติ.

อ.กุฎุมพีชื่อว่ามหาบาล พังแล้ว ซึ่งพระดำรัสนั้น คิดแล้ว ว่า อ.บุตรและธิดา ท. หรือ หรือว่า อ.โกละ ท. ย่อม ไม่ไปตาม (ซึ่งบุคคล) ผู้ไปอยู่สู่โลกอื่น, แม้ อ. สรรีระ ย่อมไม่ไป กับ ด้วยตน, อ. ประโยชน์ อะไร ของเรา ด้วย การอยู่ครองซึ่งเรือน , อ. เรา จักบวช ดังนี้ ฯ